

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO FAKULTETAS
KRIMINOLOGIJOS KATEDRA

DAIVA NAZARVIENĖ
TEISĖS IR VALDYMO STUDIJŲ PROGRAMA

TEISINĖ SĄMONĖ KAIP KRIMINOLOGINĖ KATEGORIJA

Magistro baigiamasis darbas

Prof. habil. dr. **JŪRATĖ GALINAITYTĖ**

2005 Vilnius

TURINYS

IVADAS	3
1. TEISINĖ SĄMONĖ KAIP KRIMINOLOGINIO TYRIMO OBJEKTAS	5
1.1. Kriminologinės „teisinės sąmonės“ traktuotės ištakos.....	8
1.1.1. Pozityvistinė teisinės sąmonės samprata	8
1.1.2. Subjektyvioji teisinė sąmonė	11
1.2. Požiūris į teisinę sąmonę šiuolaikinėje kriminologijoje: koncepto traktuotė ir tyrimų apžvalga.....	13
1.2.1. Žinios apie teisę kaip viena iš teisinės sąmonės tyrimo dimensijų.....	16
1.2.2. Visuomenės teisinių nuostatų reikšmė teisinės sąmonės pobūdžiui.....	18
1.2.3. Potenciali teisinė elgsena – teisinės sąmonės atspindys ir rodiklis.....	21
1.3. Teisinės sąmonės teorinio hipotetinio modelio konstravimas kultūrų palyginimo ir būtiniosios ginties aspektu	22
2. BŪTINOSIOS GINTIES FENOMENAS KAIP KRIMINOLOGINIO TEISINĖS SĄMONĖS TYRIMO INDIKATORIUS	27
2.1. Teisinės sąmonės tyrimo informaciniai šaltiniai, indikatoriai ir eiga.....	27
2.1.1. Nuomonių ir nuostatų klausimyno pagrindimas ir turinys.....	27
2.1.2. Apklauskos tyrimo, atlikto Lietuvoje, imties charakteristika.....	32
2.2. Teisinės sąmonės tyrimo būtiniosios ginties aspektu rezultatai.....	35
2.2.1. Nuomonių ir nuostatų apie būtinąją gintį raiškos ypatumai.....	35
2.2.2. Visuomenės žinių apie teisę į būtinąją gintį pobūdis.....	44
2.2.3. Visuomeninės būtiniosios ginties elgsenos tendencijos.....	46
IŠVADOS	51
LITERATŪRA	53
SANTRAUKA	57
PRIEDAS	58

IVADAS

Teisinė sąmonė kaip kriminologinė kategorija

Magistrinio darbo temos **aktualumą** ir **mokslinį problemiškumą** apibrėžia kompleksinės analizės reikalaujantys tyriminiai klausimai:

- 1) Kokie yra teisinės sąmonės ypatumai posovietinėje Lietuvoje, kaip jie atsiskleidžia visuomenės teisinėse nuostatose, žiniuose apie teisę ir teisinėje elgsenoje?
- 2) Kokia yra Lietuvos gyventojų teisinių nuostatų vidinė struktūra ir kokią reikšmę ji turi bendrai visuomenės teisinei sąmonei?
- 3) Kokie indikatoriai ir kaip patikimai leidžia identifikuoti teisinių nuostatų raiškos ypatumus ir įvairovę bendroje Lietuvos gyventojų populiacijoje?
- 4) Kaip teisinės sąmonės bruožai veikia visą teisinę sistemą ir nusikalstamumo struktūrą Lietuvoje?

Probleminiai klausimai paskatino **tyrimo objektu** pasirinkti *teisinę sąmonę kaip kriminologinę kategoriją*, o **tyrimo dalyku** apibrėžti *teisinės sąmonės bruožus posovietinėje Lietuvos visuomenėje*.

Tyrimo tikslas – *remiantis trijų dimensijų teoriniu modeliu išnagrinėti posovietinės Lietuvos visuomenės teisinę sąmonę, atskleisti jos specifiką ir įtaką teisinei sistemai*.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis mokslinės literatūros šaltinių analize atskleisti teisinės sąmonės kriminologinę traktuotę, pristatyti teorinę teisinės sąmonės struktūrą ir pagrindinius elementus;
2. Sudaryti empirinio teisinės sąmonės tyrimo hipotetinį modelį, paremtą lyginamuoju ir būtiniosios ginties aspektu, apibrėžti visuomenės teisinių nuostatų, žinių apie teisę ir teisinės elgsenos analizės indikatorius, atitinkančius posovietinės Lietuvos visuomenės realijas;
3. Tarpkultūrinės lyginamosios analizės pagalba nustatyti Vokietijos, kaip modernios teisinės valstybės ir posovietinės Lietuvos teisinės sąmonės skirtumus ir ypatumus, išnagrinėti visuomenės teisinių nuostatų, žinių apie teisę ir teisinės elgsenos specifiką;
4. Atrankinio tyrimo keliu išanalizuoti visuomenės būtiniosios ginties nuostatų raišką, apibūdinti jų paplitimo laipsnį, palyginti su Vokietijoje atliktos visuomenės apklausos rezultatais, nustatyti įvairių dimensijų statistinius sąryšius;
5. Ištyrus Lietuvos visuomenės teisinės sąmonės specifiką, nustatyti jos įtaką bendram teisinės sistemos charakteriui.

Teorinis ir praktinis tyrimo problematikos formulavimas leido iškelti tyrimo **hipotezę**:

H₁ – Lietuvoje, kaip posovietinėje visuomenėje, atotrūkis tarp pozityviosios teisės ir gyventojų teisinės sąmonės turėtų būti ryškesnis nei Vokietijoje, kuri turi gilesnes teisinės valstybės tradicijas.

Mokslinio tyrimo metodai, naudojami šiame darbe:

- Sisteminė-loginė analizė - nagrinėjant visuomenės teisinių nuostatų, žinių apie teisę ir teisinės elgsenos sąveiką;
- Tarpkultūrinė lyginamoji analizė – atskleidžiant posovietinės Lietuvos visuomenės teisinės sąmonės specifiką;
- Matematiniai-statistiniai metodai – analizuojant Lietuvos visuomenės teisinių nuostatų, teisinių žinių ir teisinės elgsenos įtaką teisei sistemai.

Tyrimo **teorinį pagrindą** sudaro:

- Klasikinės ir šiuolaikinės kriminologijos, sociologijos, filosofijos teorijos, nagrinėjančios teisinės sąmonės fenomeną;
- Empiriniai duomenys apie mokslininkų atliktus teisinės sąmonės tyrimus;
- Socialinių nuostatų ir autoritatinės elgsenos teorijos.

Tyrimo **metodologinį pagrindą** sudaro kiekybinės bei kokybinės analizės sintezė. Kokybinei analizei šiame tyrime priskiriamas tarpkultūrinis visuomenės teisinių nuostatų, žinių apie teisę ir teisinės elgsenos palyginimas. Kiekybinio tyrimo empirinę bazę sudaro klasikinė testų teorija ir moderni, socialiniams mokslams adaptuota matematinio duomenų apdorojimo strategija, paremta daugiamate statistika. Duomenys bus apdoroti panaudojant SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programinę įrangą. Statistinių duomenų matrica bus sudaryta pagal nuostatų klausimyną. Klausimyno dalis, matuojanti respondentų požiūrį į būtinąją gintį, pagal formalius teisinius kriterijus redukuota iš realių teisinių įvykių, ji perimta iš Vokietijoje atlikto teisinių nuostatų tyrimo ir adaptuota apklausai Lietuvoje, atsižvelgiant į šiandieninį teisinį kontekstą.

1. TEISINĖ SĄMONĖ KAIP KRIMINOLOGINIO TYRIMO OBJEKTAS

Įpusėjus antrajam nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiui vis dar vyksta sudėtinga visuomenės ir valstybės transformacija – perėjimas nuo autoritarinės sistemos prie demokratinės teisinės valstybės principų. Lietuva perėmė nemažai vakarų pasaulio demokratinių idėjų, „importavo“ daugumą modernių teisės normų. Tačiau tai dar nereiškia, kad iš karto tapome pažangia teisine valstybe, kad išsprendėme savo socialines problemas. Dauguma įstatymų ir kitų teisės aktų priimami neatsižvelgiant į visuomenės kultūrinę specifiką, politines, teises tradicijas.

Atsakymų į klausimus, kodėl tie patys įstatymai skirtingai veikia moderniose teisinėse valstybėse ir posovietinėse transformacinio laikotarpio šalyse ir kodėl toks nelengvas perėjimas nuo vienos politinės-teisinės tradicijos prie kitos, ieškota įvairių mokslo krypčių atstovų – politologų, sociologų, teisininkų. Šie klausimai išlieka atvira diskusijų tema ir šiandienos moksle. Vienas galimų atsakymo paieškos kelių galėtų būti teisinės sąmonės tyrimai kriminologiniu aspektu.

Teisinė sąmonė yra viena svarbiausių kriminologijos sąvokų, apibrėžianti asmens ar grupės asmenų teisingumo suvokimą, taip pat teisėtos elgsenos lūkesčius bei sankcijų už nukrypimus nuo normų poreikį.¹ Teisinė sąmonė slypi pačioje žmogaus prigimtyje, tačiau vystosi tik socialinės sąveikos dėka. Ne vien tik nauji teisės aktai, valstybės institucijų kryptingai sukurti kaip valstybinės politikos įgyvendinimo priemonė, gali įtakoti ir keisti visuomenės teisinės sąmonės struktūrą, bet ir pačios visuomenės teisinės nuostatos, žinios apie teisę, teisinės elgsenos modeliai, o svarbiausia – visuomenės pasirengimas pripažinti tam tikras normas ir jų savanoriškai laikytis. Kriminologinės teisinės sąmonės kategorijos dėka teisės moksle tampa įmanoma ir svarbi takoskyra tarp tradicijos ir oficialiosios teisėkūros (pozityviosios teisės).²

Kriminologinės teisinės sąmonės kategorija leidžia ištirti, kaip pozityvioji teisė priklauso nuo subjektyvių visuomenės nuostatų, laiko sąlygotų vertybių, skirtingų interesų susidūrimo. Tokiu būdu kriminologiniai teisinės sąmonės tyrimai, kaip specifinė teisės mokslo sritis, tarnauja teisės tobulinimui ir teisingos (t.y. visuotinai priimtinos) visuomeninės tvarkos kūrimui.³ Taigi, kriminologiniai teisinės sąmonės tyrimai gali pasitarnauti ne tik teisinės realybės pažinimui, bet ir teisės normų veiksmingumo didinimui bei įgyvendinimui.

Norint ištirti tam tikros visuomenės teisinę sąmonę, reikia apčiuopti teisinės realybės visumą – teisingumo suvokimą visuomenėje, esminius teisės principus, pagrindinius teisėsaugos ir teisės realizavimo bruožus, teismų praktikos specifiką bei teisinės elgsenos ypatumus. Visi šie

¹ Baer, LL.M. Glossar Kriminologie. München, 2003. S.854.

² Wolfgang, M. E. Evaluating criminology. New York, 2001. P. 28.

³ Иншаков С.М. Зарубежная криминология. Москва, 1997. С. 250.

bruožai yra labai svarbūs kriminologijoje, kai siekiama apibūdinti ir individualizuoti atskiros visuomenės teisinį mąstymą bei teisinę realybę.⁴

Teisinė sąmonė priskiriama kriminologijos moksliniam interesui kaip teisinės tikrovės fenomenas, kuris yra prieinamas empiriniams tyrimams ir būtent tokio pažinimo keliu gali atskleisti tam tikrus dėsningumus. Kriminologinis požiūris į teisę papildo jurisprudencijos perspektyvą daugeliu atžvilgių. Kriminologinė teisinės sąmonės analizė leidžia pažvelgti į teisę kaip į gyvą, kintantį ir daugiasluoksnį darinį.⁵

Šiuolaikinė teisės doktrina supranta teisę ne tik kaip įstatymų, teismų sprendimų, valdymo aktų ir kitų teisės norminių aktų turinyje slypinčius teisės principus, t. y. kaip teisinių tekstų visumą, kurių mokslinis vertinimas paremtas jų prasmės loginiu aiškinimu bei interpretacija, bet ir kaip subjektinių teisių ir pareigų vienvė.⁶ Tačiau kaip atsiranda teisiniai tekstai ir kokios socialinės jėgos juos kuria, koks yra teisės poveikis žmonių elgsenai bei visai teisei sistemai, domisi kriminologijos mokslas, atskleisdamas teisės faktų turinį, elgesio modelių kompleksą, kuris įteisina ir riboja valdžios bei galios santykius, sprendžia socialinius konfliktus ir tarnauja politiniam visuomenės valdymui.

Kriminologinio tyrimo objektai yra ne vien tik teisės normos ir principai, bet daugiau „gyva teisė“ (law in action)⁷, t. y. teisinių elgesio modelių atsiradimas kaip socialinio gyvenimo išraiška ir produktas su savo natūraliais poreikiais ir egzistencijos sąlygom, jų funkcionavimo būdas ir grįžtamasis poveikis socialinio gyvenimo formoms. Kriminologija ieško įvairiapusės tarpusavio priklausomybės ir funkcionalaus sąryšio tarp teisės ir neteisinių visuomenės fenomenų.

Kriminologija metodiškai papildo teisės mokslinio tyrimo instrumentus, prie tekstų interpretacijos prijungdama empirinio socialinio tyrimo priemones. Ji naudoja tam tikrų asmenų grupių ar visuomenės apklausą, t. y. žodinį, raštišką ar telefoninį interviu, atvirą ar slaptą stebėjimą, tarnybinės statistikos analizę, įvairių rūšių dokumentų analizę ir socialinį mokslinį eksperimentą. Dažniausiai naudojama kelių šių metodų kombinacija. Gauta medžiaga analizuojama kiekybiškai statistinių metodų pagalba arba kokybiškai – išsamiai aprašant tam tikras situacijas ir jose pastebėtas elgsenos intensijas, vertybines orientacijas, pačios situacijos suvokimą. Naudodama šiuos įvairius metodus, kriminologija papildo teisės teoriją nauja patirtimi, patikimai ir pagrįstai nustato dėsningumus, turinčius pakankamai platų galiojimo lauką teisės moksle.⁸

⁴ Conklin J. E. Criminology. 8th Edition, 2004. P. 257.

⁵ Holden, L.S. Custom and Law Practices in Central India. Some Case Studies. SOAS, University of London, 2003. P. 24.

⁶ Vaišvila, A. Teisės teorija. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius: Justitia, 2000. P. 367.

⁷ Rehlinger, M. Rechtssoziologie. 4., neu bearbeitete Aufl. München, 2000. S. 312.

⁸ Kießler, L. Rechtssoziologie für die Rechtspraxis. Luchterhand, 1984. S.24.

Svarbus kriminologinio požiūrio į teisę privalumas yra tas, kad jis paliečia teisės praktiką, jos realizavimą, veiksmingumą. Teorinės jurisprudencijos pagrindą sudaro takoskyra tarp teisėtumo ir neteisėtumo. Ji orientuota teisininkams, kurie turi veikti ir spręsti veikiančios teisės rėmuose. Kriminologija gali stebėti ir analizuoti teisinę realybę, neprivalėdama vertinti ją pagal teisėtumo ir neteisėtumo kriterijus. Pozityvioji teisė nėra jai privalomas vertinimo matas, o tik faktas, kuris gali būti paaiškintas kaip tam tikrų visuomeninių procesų produktas.⁹

Kriminologijos, tiriančios teisinę sąmonę, kompetencijai priklauso probleminis klausimas, kiek teisinę realybę įtakoja pati teisė. Susiklosčius tam tikroms sąlygoms, kai viena ar kita norma yra visuotinai priimtina ir dažnai taikoma, ji pripažįstama teisės normų išraiškos forma (teisiniu papročiu), nors ji ir nėra įstatymas ar kitas teisės aktas. Kita vertus, įstatyminė norma, pasikeitus visuomeninio gyvenimo sąlygoms, gali prarasti savo reikšmę ar apskritai niekada neatlikti savo funkcijų. Net ir veikiančių teisės normų visuma tik dalinai valdo teisinę realybę, palikdama erdvės interpretacijai taikant teisės normas praktikoje. Teisinėje praktikoje kuriama nauja teisė, kuri taip pat atspindi visuomeninių procesų specifiką.¹⁰

Taigi, tiriant visuomenės teisinę sąmonę, labiausiai domina atskirų teisės formų kilmės socialinės priežastys, teisės veikimas ir jos efektyvumas įvairiose teisinėse sistemose, bei teisės normų poveikis socialinei tikrovei. Toks teisinės sąmonės tyrimo laukas ne tik papildo tradicinį doktrininį teisės mokslą, bet ir gali pasitarnauti kuriant naujas teisės normas, išaiškinant jau priimtus teisinius sprendimus, atrandant ir šalinant teisės veikimo spragas, pritaikant teisę pagal visuomenės poreikius ir kultūrinius ypatumus, taip sukuriant aiškią ir patrauklią teisinę sistemą, nekonfrontuojančią su visuomenės teisine sąmone.¹¹

Kriminologinis tam tikros konkrečios teisinės sąmonės tyrimas yra itin sudėtinga kompleksinė užduotis, neleidžianti tikėtis vienareikšmiškų ir galutinių rezultatų. Dažniausiai čia ieškoma naujų tipologijų ir teorinių konstrukčių.¹² Šiame darbe bus lyginama Vokietijos ir Lietuvos teisinė sąmonė. Kadangi išanalizuoti ir palyginti visų abiejų šalių teisinės sąmonės bruožų neįmanoma, pasirinktas vienas analizės aspektas – būtinoji gintis bei trys teisinės sąmonės dimensijos – teisinės nuostatos, žinios apie teisę ir potenciali teisinė elgsena. Šiuo tyrimu nesiekama nuodugniai ištirti teisinę sąmonę abiejose šalyse, bet pasirinkus to paties aspekto ir analogiškų dimensijų lyginimąją analizę, tikimasi atskleisti skirtingus teisinės sąmonės tipus bei jų specifiką.

⁹ Beirne P., Messerschmidt J. Criminology. 2nd Edition, 1995. P. 109;
Шнайдер Г. И. Криминология. – Москва: «Прогресс», 1994. С. 504.

¹⁰ South Asia Research. SAGE Publications 2003, Vol. 23, Nr. 2. P. 115-134.

¹¹ Vansevičius, S. Valstybės ir teisės teorija. ISBN 9986-567-35-1, 2000. P. 256.

¹² Charisius, L. Europäisches Gemeinschaftsrecht und Rechtsbewußtsein. Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2004. P. 246.

1.1. Kriminologinės „teisinės sąmonės“ traktuotės ištakos

Klasikinių kriminologijos koncepcijų pristatymas padės glaustai perteikti kriminologinio požiūrio į teisę užuomazgas ir plėtotę. Kriminologijos minties raida atspindi ir šiandieninių teisinės sąmonės tyrimų problematiką, pagrindines tendencijas bei ktyptis. Nors teisinė sąmonė yra šiuolaikinės kriminologijos sąvoka, tačiau apie šį reiškinį, kaip apie platesnį, sisteminių požiūrį į teisę – ne tik kaip į formalių taisyklių visumą, bet ir kaip į socialinių sąlygų bei aplinkybių kompleksą, buvo rašoma jau nuo pat kriminologijos ištakų.¹³

1.1.1. Pozityvistinė teisinės sąmonės samprata

Mintis, kad teisės atsiradimas ir vystymasis yra ne tik logiškai suformuluotos elgesio taisyklės, bet ir visuomenės kultūros, tradicijų, mąstymo ypatumų bei vertybių atspindys, kilo dar antikos filosofams. Teisinės sąmonės kategorijos atitikmenis nesunkiai galima rasti Platono ir Aristotelio valstybės sampratoje, Hobbes, Locke, Rousseau ir Kanto visuomeninės sutarties teorijoje¹⁴, Puffendorf ar Thomasius mokyme apie prigimtinę teisę, taip pat Montesquieus teisiniame reliatyvizme bei determinizme¹⁵.

XIX amžiuje kriminologinei teisinės sąmonės sampratai davė pradžią istorinė teisės teorijos mokykla. Friedrich Carl von Savigny suformulavo teoriją, pagal kurią visa pozityvioji teisė buvo laikoma visuomenės teise: „kiekviename atskirai visuomeniškai gyvenanti ir veikianti tautos dvasia“¹⁶ kuria ir keičia šią teisę. Visuomenės teisinė sąmonė keičiasi ir vystosi savaime, nepastebimai, priklausomai nuo visuomenės kultūros, papročių ir vertybių. Tik žymiai vėlesniame etape prie teisinės sąmonės formavimo proceso prisijungia, jį skatina ir tarsi užbaigia valstybinė įstatymdavystė.¹⁷ Visuomenės teisinė sąmonė suteikia teisei aiškų pavidalą ir palengvina jos veikimą, užtikrina teisės lankstumą, greitą prisitaikymą prie naujų visuomenės poreikių, užpildo teisės spragas.

Otto von Gierke, kalbėdamas apie teisinę sąmonę, kėlė sau klausimus: kas vaidina pagrindinį vaidmenį teisės kūrime ir realizavime - valstybė, visuomenė ar atskiri asmenys; ar teisėkūros procesas yra daugiau proto ar valios išraiška. Gierke teikia prioritetą visuomenės, kaip organizuotos individų grupės ir valstybės, kaip organizuotos visuomenės vaidmeniui tikslingai

¹³ Jurt, J./Krumeich, G./Würtenberger, T. (Hrsg.). Wandel von Recht und Rechtsbewusstsein in Frankreich und Deutschland. Studien des Frankreich-Zentrums der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. Berlin Verlag Arno Spitz. Berlin, 1999. S. 268.

¹⁴ Welzel, G. Naturrecht und materielle Gerechtigkeit. 4. Aufl, 1962. S. 54.

¹⁵ Wolf, E. Große Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte, 1963. S. 93-101.

¹⁶ Savigny, F. C. System des heutigen Römischen Rechts. B. 1. (1840). Neue Aufl, 1973. S. 98.

¹⁷ Savigny, F. C. Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (1814). Neue Aufl., 1975. S. 118.

formuojant ir aiškinant teisinę sąmonę.¹⁸ Tokiu būdu visuomenei ir valstybei suteikiamos individualizuotos savybės, tokios kaip interesų ir poreikių tenkinimas teisės pagalba, o atskiras individas tarsi praranda įtaką formuojant teisinę sąmonę.

Lorenz von Stein vienas pirmųjų atribojo valstybės ir visuomenės sąvokas kaip visiškai atskiras žmonių bendruomenės organizavimo sistemas, kurios nuolat kovoja viena prieš kitą.¹⁹ Toks nuolatinis valstybės idėjos ir visuomeninės santvarkos konfliktas yra teisėkūros variklis. Valstybė čia suprantama kaip institutų, idėjų ir politinių dalyvių visuma, turinti savarankišką charakterį ir politinę valią, per visuotinės valios formavimą ir įgyvendinimą atliekanti savo funkciją. Visuomenė tuo tarpu susideda iš mažai organizuotų veikėjų, atskirai kovojančių už savo poreikius ir teises. Visuomeninių santykių pagrindas yra kova dėl privatinių turtinių teisių įgijimo ir iš to kylanti socialinė nelygybė. Tokiu būdu valstybinės santvarkos prigimtis – visuotinės teisės įgyvendinimas, o visuomeninės tvarkos – individualių poreikių ir interesų tenkinimas. Atskyrus valstybės ir visuomenės įtakos laukus, buvo tarsi ignoruojamas visuomeninės sąmonės vaidmuo teisės turiniui. Tačiau tuo pačiu buvo pabrėžiama atskirų visuomenės grupių (teisininkų, politikų) teisinės sąmonės įtaka pozityviosios teisės pobūdžiui.

Georg Jellinek taip pat griežtai atskiria normatyviąją teisės teoriją, pripažįstančią tik pozityviąją teisę, nuo kriminologinės teisės perspektyvos, leidžiančios teisę tirti induktyviais metodais empirinės analizės ir palyginimų pagalba. Teisinės sąmonės kategorija leidžianti išskirti ir tarpusavyje palyginti skirtingus empirinius tipus, jų įtaką visos teisinės sistemos charakteriui.²⁰

Niklas Luhmann išskiria kelis teisinės sąmonės raidos etapus. Ankstyvoji, archainė teisinė sąmonė pasižymėjo konkretumu, kazuizmu ir alternatyvų skurdumu. Sekanti teisinės sąmonės raidos stadija atsiskleidė didžiosiose “naujųjų laikų” visuomenėse – kinų, indų, islamo, graikų-romėnų, kontinentinės Europos ir anglosaksų teisinėse kultūrose. Pastarajam etapui buvo būdinga kompleksiškesnė ir efektyvesnė nei archainėje stadijoje, bet dar nepakankamai funkcionaliai sureguliuota ir „suvokta“ teisė. Paskutinioji, šiais laikais pasiekta teisinės sąmonės raidos stadija yra teisinis pozityvizmas.²¹

Kartu su pozityviosios teisės atsiradimu, anot Luhmanno, buvo išvystyta kokybiškai nauja teisinė sąmonė. Sparčios teisės raidos pagrindą sudarė vidinio visuomenės kompleksškumo augimas ir visuomenės perėjimas prie funkcionalios diferenciacijos. Luhmanno nuomone, modernioje diferencijuotoje visuomenėje tradicinis arba prigimtinis teisės pagrindimas nėra įmanomas, nes yra paremtas nekintamu, amžinu veikimu ir nespėja prisitaikyti

¹⁸ Gierke, O. Das Wesen menschlicher Verbände (1902). Neue Aufl., 1954. S. 24.

¹⁹ Stein, L. Der Begriff der Gesellschaft und die Gesetze (1850). Neu Aufl. Heidelberg, 1972. S. 31.

²⁰ Jellinek, G. Bendroji valstybės teorija. Vilnius, 1998. P. 54.

²¹ Luhmann, N. Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeiner Theorie (1984). 4. Aufl. Hans Huber Verlag, 1991. S. 416.

prie naujų socialinių sąlygų bei negali teisiškai sureguliuoti naujai iškylančių konfliktų. Tik pozityvioji teisė gali įveikti dvigubą užduotį – iš vienos pusės struktūrizuoti ir stabilizuoti socialines sistemas, o iš kitos pusės išlikti lanksčia ir lengvai prisitaikančia prie naujų aplinkos sąlygų, įkūnyti struktūrinę teisės įvairovę.²²

Pozityvioji teisinė sąmonė legitimuojama ne tik per normų hierarchiją, kai žemesnio rango norma negali prieštarauti aukštesnei, bet ir per „pozityviają atranką“, kai iš daugybės elgesio galimybių išrenkama pati optimaliausia, kuri ir tampa visuotinai privaloma norma. Teisės, kaip optimaliausios galimybės paieška turėtų būti mažiau priklausoma nuo individualaus žinojimo ir jausmų, bet nepaisant to, toleruojama ir gerbiama. Tuo tarpu teisės funkcijos taip pat neapsiriboja vien tik pateiktų elgesio modelių išsaugojimu ir konfliktų sureguliuoimu. Žymiai reikšmingesnis yra teisės, kaip visuomenės progreso nešėjo vaidmuo, atsiskleidžiantis socialinio gyvenimo planavime ir kryptingume.²³

Luhmann'as išskiria įstatymdavystę ir teismų sprendimus kaip du pagrindinius teisinės sąmonės formavimo veiksnus. Abiem atvejais teisinė sąmonė yra racionalaus ir tikslingo tam tikrų atsakingų asmenų pasirinkimo tarp daugybės alternatyvių sprendimų rezultatas.

Teismų sprendimai, pasižymintys sugebėjimu lanksčiai reaguoti į kintančias sąlygas, anot autoriaus, yra teisinės sąmonės formavimo pagrindas, nes yra sąlygojami teisinės realybės ir pasirinkimo neišvengiamumo. Tuo tarpu įstatymdavystė ir privatūs teisiniai santykiai nepasižymi operatyvaus teisinio sprendimo būtinybe, todėl sudaro teisinės sąmonės periferiją.²⁴

Tačiau teisinės sąmonės lankstumas gali turėti ir negatyvių pasekmių, tokių kaip visuomenės nestabilumo pavojus ir atskirų piliečių priešiškus. Piliečių nepasitenkinimas gali kilti dėl pernelyg sparčiai kintančių normų, kurių reikšmės jie negali suvokti. Tačiau autorius pripažįsta, jog socialinė pusiausvyra visuomenėje priklauso nuo teisės legitimacijos – faktinio adresatų tikėjimo jos teisėtumu. Jo nuomone, legitimacija savo ruožtu priklauso nuo visuomenės dalyvavimo „procese“ ir nuo simboliškai generalizuoto jėgos poveikio.²⁵ Individui dalyvaujant politiniuose rinkimuose, įstatymų leidyboje, teismo procese, valstybės administravime, vyksta visuomenės socialinis mokymasis, kuris įgalina jo dalyvius, nepaisant pirminių prieštaravimų, gerbti galutinį sprendimą. Teisėtą elgesį skatina ir fizinės jėgos grėsmė. Net ir naudojant fizinę jėgą išskirtinai retai, jos panaudojimo galimybė, sankcijos grėsmė verčia visuomenę paklusti teisės nomai.

Valstybė pati organizuoja ir vykdo visuomenės kognityvinę elgseną skatinančius procesus (rinkimus, įstatymų leidybą, teismų darbą, valstybės valdymą) ir disponuoja fizinės

²² Luhmann, N. Rechtssoziologie. 3. unveränd. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 1983. S. 248.

²³ Luhmann, N. Legitimation durch Verfahren. Frankfurt/M., New York: Campus, 1969. S. 155.

²⁴ Luhmann, N. Das Recht der Gesellschaft. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1993. S. 164.

²⁵ Luhmann, N. Legitimation durch Verfahren. Frankfurt/M., New York: Campus, 1969. S. 158.

jėgos panaudojimo galimybe kaip paskutine priemone piliečių paklusnumui užtikrinti. Tokiu būdu valstybė pati legitimuojasi savo pačios išleistos teisės pagalba.

Helmutas Šelskis, kritikuodamas Luhmanno pozityvistę teisinės sąmonės traktuotę, pasisakė už tai, jog asmuo su savo gyvenimo prasme ir pasaulėžiūra negali būti suvokiamas tik kaip teisinės sistemos aplinka, o jei taip atsitinka, tai asmuo praranda savo identitetą, orumą ir laisvanorišką apsisprendimą. Teisė veikia ne vien tik socialinių ir politinių procesų dėka, bet priklauso ir nuo kiekvieno atskiros asmens sąmoningo apsisprendimo.²⁶

Siekiant visapusiškiau iširti teisinės sąmonės fenomeną, nederėtų apsiriboti pozityvistiniu požiūriu, teisinę sąmonę suvokiančiu kaip tikslingos ir kryptingos valstybinės politikos formavimo „iš viršaus į apačią“ rezultatą. Todėl vienas pagrindinių šio tyrimo tikslų ir bus išsiaiškinti, kaip stipriai teisės normos iš tikrųjų veikia realią ir potencialią elgseną ir kaip dažnai gyventojų teisinis mąstymas neatitinka ar net prieštarauja teisės doktrinai, įstatymams ir teismų praktikai.

1.1.2. Subjektyvioji teisinė sąmonė

Rudolf von Jhering kalbėdamas apie teisinį realizmą, suformulavo priešingą Savigny teorijai idėją, jog teisinė sąmonė yra socialinės realybės išraiška, sąmoningos ir tikslingai nukreiptos veiklos rezultatas, tarnaujantis visuomenės poreikiams patenkinti. Tokiu būdu teisinė sąmonė tarsi susideda iš vidinių ir išorinių veiksnių. Vidiniai veiksniai - tai visuomenės kultūra, mąstymo būdas, išsivystymo lygis. Išoriniai veiksniai – tai visuomenės ekonominis, politinis, socialinis būvis ir ryšiai su kitų visuomenių teisine sąmone. Anot Jheringo, be teisinės sąmonės taptų neįmanomas teisės veikimas.²⁷ Be visuomenės sąmoningumo ir motyvacijos net ir pati tobuliausia teisės norma bus visiškai neefektyvi, neatliks savo funkcijos. Ir atvirkščiai - teisinė sąmonė užtikrina teisės normų kūrimą ir vykdymą net ir tada, kai įstatymas dar neišleistas, o politikai dar nesuvokė tokio įstatymo poreikio.²⁸

Anglų kilmės teisės istorikas seras Henry Sumner Maine, atlikęs eilę lyginamųjų istorinių teisės sistemų tyrimų, suformulavo išvadą, jog teisinė sąmonė vystantis pačiai visuomenei perauga iš „statuso į sutartinę“ teisinę sąmonę.²⁹ Autoriaus teigimu, visos progresyviai besivystančios visuomenės evoliucionuoja ta pačia linkme – teisių ir poreikių individualizmo link. Socialinė tvarka yra ne kas kita, kaip nuolatinis ir laisvanoriškas individų valios derinimas – sutartis.

²⁶ Schelsky, H. Die Soziologen und das Recht // Zeitschrift für Rechtsvergleichung. ISSN 0514-275X. Wien. 1978, Nr. 4. S. 28.

²⁷ Jhering, R. Über die Aufgabe und Methode der Rechtsgeschichtsschreibung. Leipzig: Moselland. 1894, S. 46.

²⁸ Wieacker, Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. 2 Aufl., 1967. S. 449.

²⁹ Maine, H. S. Ancient Law. London, 1861. P. 85.

Visuomenės teisinė sąmonė vaidina centrinę rolę nustatant teisės normų tikslus ir efektyvumą: „teisės tikslas yra jos kūrėjas ir vykdytojas“.³⁰ Subjektyvioji teisinės sąmonės pusė reiškia, kad asmuo teisės pagalba gali realizuoti savo poreikius, vertybes ir interesus. Taigi, teisinė sąmonė neatsiranda savaime „iš tautos dvasios“, bet yra interesų kovos visuomenėje rezultatas, kada kiekvienas asmuo suvokia, jog yra atsakingas ir privalo kovoti už savo teises.

Franz von Liszt ieškojo priežastinio nusikalstamumo paaiškinimo, kurį grindė tiek individualia, tiek ir visuomenine teisine sąmone. Baudžiamoji politika, anot autoriaus, turėtų visų pirma tarnauti ne kaip kerštas ar bausmė už padarytą nusikaltimą *ex post* prasme, bet kaip nusikaltėlio ir pačios visuomenės mokymas *ex ante*, formuojant jų teises nuostatas ir potencialią elgseną, suteikiant žinių apie teisę, t.y. ugdant visuomenės teisinę sąmonę. Liszt vienas pirmųjų išskyrė teisinės sąmonės lygius pagal statistinius visuomenės grupių tipus. Pagrindiniais tyrimo indikatoriais pasirinkęs asmenų lytį, amžių, socialinį statusą, kilmę, kriminalinę patirtį, ekonominės gerovės lygį, autorius konstatavo socialinių ir demografinių faktorių įtaką teisinės sąmonės pobūdžiui, o tuo pačiu ir visuomenės nusikalstamumo struktūrai. Kriminologinė Franz von Liszt mokykla davė impulsą interesų jurisprudencijai ir teleologiniam teisės normų aiškinimui baudžiamojoje teisėje.³¹

Asmuo, nepriklausomai nuo pozityviosios teisės egzistavimo ar žinojimo, turi individualų teisingumo suvokimą, intuityvią nuojautą apie tai, kas yra neteisinga, leistina ar draudžiama, kokie lūkesčiai yra teisėti, kokie įsipareigojimai yra privalomi ir kaip vertintinas aplinkinių elgesys. Tokia teisinės sąmonės samprata daugiau akcentuoja pasąmoninę ir emocionalinę individualios ir kolektyvinės sąmonės pusę. Tokiu būdu teisinė sąmonė dažnai apjungia teisės ir moralės savybes, tačiau veikia kaip orientyras individualiai teisei elgsenai ir kaip visuomenėje dominuojančių socialinių ir teisės normų vertinimo matas.

Individuali teisinė sąmonė nėra pastovus darinys – ji vystosi kartu su žmogaus asmenybe nuo pat vaikystės ir yra asmens socializacijos dalis. Individualios teisinės sąmonės pobūdis priklauso nuo asmeninės patirties, susidūrimo su aplinkos socialinėmis normomis, veikiančia teise ir jos praktinio realizavimo galimybėmis. Kai kurie individualios teisinės sąmonės turinio elementai sutampa su kitų asmenų teisinėmis nuostatomis. Tokiu atveju galima kalbėti apie kolektyvinę ar netgi visuomeninę teisinę sąmonę, jei tos pačios teisinės nuostatos yra būdingos daugumai tam tikros visuomenės narių. Individuali ar visuomeninė teisinė sąmonė, kaip nusikalstamumo struktūros ir baudžiamosios politikos veiksnys, yra kriminologinio mokslinio intereso kategorija.

³⁰ Jhering, R. Der Kampf ums Recht. Ausgewählte Schriften. Nürnberg, 1965. S. 428.

³¹ Liszt, F. Der Zweckgedanke im Strafrecht // In: Strafrechtliche Vorträge und Aufsätze. B. 1., 1905. S. 126.

1.2. Požiūris į teisinę sąmonę šiuolaikinėje kriminologijoje: koncepto traktuotė ir tyrimų apžvalga

Po antrojo pasaulinio karo prasidėjo nauja kriminologijos raidos fazė, kuri tuo pačiu žymi ir kiek pakitusią teisinės sąmonės sampratą. Pastaraisiais dešimtmečiais disciplina tapo žinoma visame pasaulyje, patobulėjo empirinio tyrimo metodai, išaugo tarpdiscipliniškumas, temų bei tyrimo objektų gausa. Tačiau sumažėjo visa apimančių globalinių teorijų. Jas pakeitė dinamiškesnės, lankstesnės teorinės koncepcijos.

Šiandieninė kriminologija yra dažnai persipynusi su lyginamąja teise. Jei anksčiau lyginamoji teisė apsiribodavo įvairių šalių ar teisinių sistemų doktrininio palyginimu, tai šiandien jai keliamas uždavinys ne tik palyginti, bet ir paaiškinti teisės institutų skirtumus ir pasiūlyti gariausią galimą sisteminių bei politinį sprendimą. Didelė reikšmė skiriama skirtingoms kultūrinėms tradicijoms ir teisės formavimosi sąlygoms, nes būtent tai lemia įvairių teisinio reguliavimo priemonių poreikį skirtingose šalyse. Todėl lyginant kelių valstybių teisės normas būtina ištirti socialines jų kilmės sąlygas. Tokiu būdu pereinama prie kriminologinių tyrimo metodų.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, pasirodė ir pirmieji mūsų mokslininkų bandymai plačiau suvokti ir paaiškinti teises realijas bei jas susieti su specifinėmis posovietinės visuomenės aplinkybėmis. Pirmąsias teisinės sąmonės teorines koncepcijas, išvystė teisės teoretikai.³² Teisinės sąmonės kategorija Lietuvoje įtraukta į teisinę apyvartą tam, kad ja remiantis būtų galima įvertinti visuomenės pasiektą gebėjimą gyventi pagal teisės reikalavimus, įsitikinti, kokiomis žmogaus teisių gynbos ir socialinės santarvės pasiekimo priemonėmis visuomenė disponuoja, ir kiek žmonių tarpusavio santykiai yra realiai paveikti teisės.

Rašydamas apie teisinę sąmonę, A. Vaišvila akcentuoja visuomenės gebėjimą kurti veiksmingas žmogaus teisių gynimo priemones ir tos visuomenės norą bei galimybes praktiškai naudotis tomis priemonėmis, socializuoti jomis savo elgesį.³³ Teisinė sąmonė teisės teorijoje aiškinama dvejopai – objektiniu ir subjektiniu požiūriu. Objektiniu požiūriu teisė - tai visuma žmogaus sukurtų teisinių priemonių ir procedūrų, skirtų norminti, socializuoti savo elgesį. Į jos apimtį patenka visa teisinė sistema: teisinės idėjos (doktrina), teisėkūros procedūros, teisės normos, teisinė santykių apdorojimo technika, teisės normų sistema, teisiniai santykiai, taip pat valstybė su savo teisėkūros ir teisėsaugos institucijomis bei jų funkcijomis.

³² Šimašius, R. Teisinis pliuralizmas // *Filosofija, sociologija*. ISSN 0235-7186. 2002, Nr. 1. P. 52-58; Šlapkauskas, V. Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas // *Filosofija, sociologija*. ISSN 0235-7186. 2002, Nr. 1. P. 47-53; Vaišvila, A. Atvira visuomenė ir teisinė valstybė // *Filosofija, sociologija*. ISSN 0235-7186. 1999, Nr. 1, P. 59-67.

³³ Vaišvila, A. Teisės teorija. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius: Justitia, 2000. P. 375.

Tačiau tam, kad šios teisinės priemonės realiai socializuotų žmonių elgesį, jas reikia sujungti su konkrečiu žmogaus, kuriančio teisinę sistemą ir ją besinaudojančio, sąmone. Tik tada teisinė sąmonė įgyja subjektinę prasmę, nes teisinė sistema virsta konkrečiu asmens teisių saugos ir įgyvendinimo priemonių sistema. Šiuo atveju aktualūs du klausimai: 1) ar asmuo žino, supranta jam adresuojamus teisės reikalavimus, sugeba naudotis teisinėmis priemonėmis ir institucijomis gindamas ir įgyvendindamas savo teises - šis žinojimas sudaro intelektualinį gnoseologinį teisinės sąmonės elementą; 2) ar asmuo praktiškai elgiasi pagal tuos reikalavimus, kuriuos žino, ir ar realiai naudojami teisinėmis priemonėmis siekdamas apginti, įgyvendinti savo subjektinę teisę (valinis elementas). Šių elementų vienvė ir yra teisinė sąmonė subjektyviu požiūriu.³⁴

Teisinės sąmonės vaidmuo akcentuojamas ir kalbant apie socialinių teisės veiksmingumą Lietuvoje. Nors teisiniu pozityvizmu besiremiantis teisės veiksmingumo nagrinėjimas nekelia teisės normų paskirties įvertinimo problemos, tačiau šiuolaikinėje kriminologijoje teisės objektyvizavimo ciklas be teisinio poveikio grįžamojo ryšio nustatymo ir koregavimo mechanizmo suprantamas kaip neužbaigtas ir sukeliantis didelių teisės politikos spragas.³⁵ Norint bent dalinai prognozuoti ir valdyti visuomenėje vykstančius teisinius procesus, būtina stebėti teisės normų socialinį veiksmingumą, t. y., kaip bendrieji socialiniai dėsningumai riboja teisės poveikių efektyvumą, kaip teisinių priemonių efektyvumas priklauso nuo neformalaus jų pripažinimo visuomenėje, koku laipsniu teisės norma realizuojama elgesyje.³⁶

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kokios taisyklės reiškiasi ir veikia realiai, o ne formaliai egzistuoja kaip teisės normos, išreikštos teisės aktuose. Visuomenės teisinė sąmonė, kaip alternatyva valstybinei teisei, trečiojo pasaulio šalyse, Afrikos tautose, taip pat valstybėse, pergyvenančiose sisteminius ir ideologinius sukrėtimus, užpildo pozityviosios teisės spragas ir padeda atkurti jos autoritetą bei socialinį veiksmingumą.³⁷ Teisinės sistemos krizę įmanoma įveikti tik "iš apačios" – modernizuojant tautos teisinę sąmonę kaip naujos valstybinės, teisinės realybės kūrėją. Naujai steigiamų valstybės institucijų veiklos racionalumas, naujų įstatymų kokybė, jų vykdymo teisėtumas bei uolumas – tai tik materializuota (regimais pavidalais besireiškianti) piliečių teisinė sąmonė. Nepakitęs visuomenės teisei sąmonei, o tik pertvarkius "įstatyminę bazę" rizikuojama tą bazę sugadinti.³⁸

Lietuvos žmonių teisinė sąmonė ilgą laiką formavosi ir funkcionavo okupacinio, autoritarinio režimo sąlygomis ir buvo pritaikyta ne tiek kūrybinei veiklai racionalizuoti, kiek

³⁴ Vaišvila, A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 53.

³⁵ Blankenburg, E. Rechtssoziologie und Rechtswirksamkeitsforschung. In Blankenburg, E. (Hrsg.). Empirische Rechtsforschung zwischen Wissenschaft und Politik. Hamburg, 1984. S. 45-79.

³⁶ Šlapkauskas, V. Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas // Filosofija, sociologija. ISSN 0235-7186. 2002, Nr. 1. P. 47-53.

³⁷ Gulliver, P.H. Social Control in an African Society. London: Routledge, 2000. P. 267.

³⁸ Vaišvila, A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 53.

priešintis okupaciniams įstatymams, juos ignoruoti. Nuostata nevykdyti įstatymų tapo savotiška socialine norma, nes tai buvo svetimos valstybės teisė, ne laisvai pasirinkta, ne pačios visuomenės sukurta, bet smurtu primesta iš šalies. Ilgainiui įprotis nepaklusti svetimai teisei virto įpročiu nepaklusti jokiai teisei, negerbti įstatymų apskritai.³⁹

Tačiau mūsų visuomenės teisinis nihilizmas – tai ne tik praeityje veikusių priežasčių rezultatas, bet ir šiandien veikiančių socialinių aplinkybių padarinys.⁴⁰ Teisinio nihilizmo sąlygomis įsigali visuotinis nepasitikėjimas: piliečiai nepasitiki savo valstybe ir jos įsipareigojimais, o valstybė nepasitiki piliečiais, kad jie savanoriškai vykdys įstatymus. Norint nepasitikėjimo sąlygomis visuomenėje palaikyti tvarką, valstybė priversta viską kontroliuoti. Dėl to neišvengiamai auga socialinių santykių suvalstybinimo mastai, biurokratinis aparatas, neracionaliai apsunkinantis visuomenę. Įvertinus Lietuvos visuomenės teisinės sąmonės ribotumus, mokslininkai konstatuoja teisės krizę ir spėja, kad Lietuvai prireiks bent 20 metų, kad totalitarizmo suformuota visuomenės teisinė sąmonė transformuotųsi į demokratinę.⁴¹

Tačiau pastaruoju metu kriminologiją domina ne tik besivystančių transformacinių visuomenių teisinės problemos, bet ir sunkumai, su kuriais susiduria taip vadinamos modernios teisinės valstybės. Užsienio mokslininkai jau keli dešimtmečiai atvirai rašo apie Vakarų teisės ir civilizacijos krizę.⁴² Ši krizė, anot autorių, užsimezgė ir vakarietiško patyrimo terpėje, ir dėl išorinių veiksnių. Sunkumai, su kuriais susiduria nevakarietiškos visuomenės “importuodamos” tradicinius teisės principus ir idėjas, skatina teisės veiksmingumo šaltinių ieškoti ne formaliose teisinėse taisyklėse, o visuomenės teisinės sąmonės specifikoje. Viena svariausių vakarietiškos teisinės kultūros krizės prielaidų įvardinama kaip individualistinių pradų išsižadėjimas ir orientacija į vieno ar kito tipo kolektyvizmą, kitaip tariant polinkis į kraštutinumus, nepaisant pusiausvyros tarp subjektinių teisių ir pareigų vienovės, atvedė Vakarų civilizaciją prie hipertrofuoto teisinio formalizmo.

Baudžiamoji teisė Vakarų šalyse patyrė drastiškas permainas dėl ekonomikos integracijos, urbanizacijos, masinės gamybos. Atsirado naujų tipų nusikaltimai: didelio masto bendros nuosavybės, priklausančios valstybei arba stambioms korporacijoms, grobstymai, “baltųjų apykaklių” nusikaltimai, apimantys mokestinį sukčiavimą, išėikvojimą; prekyba

³⁹ Kūris, E. Teisinė valstybė, teisių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija. Glendon M.A. ir kt. Vakarų teisės tradicijos. Vilnius, 1993. P. 28.

⁴⁰ Vaišvila, A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 27.

⁴¹ Babachinaitė, G. Teisininkų viešosios nuomonės ir teisėdaros sąveikos problema // Teisė. ISSN 1392-1274. 1993, Nr. 26. P. 5-71; Jarašiūnas, E. Teisinės sistemos reformos metmenų projekto aptarimas // Teisės problemos. ISSN 1392-1274. 1994, Nr. 1. P. 12-18; Piesliakas, V., Sinkevičius, E. Strafrechtsentwicklung. Landesbericht über Gesetzgebung, Rechtssprechung und Literatur. B. 5.1. Freiburg im Br., 1997. S. 3.

⁴² Benda, E. Der Rechtsstaat in der Krise. Stuttgart: Seewald Verlag, 1972. S. 348; Berman, H.J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius: prada, 1999. P. 56; Ermacora, F. Das Defizit des Rechts in der westlichen Industriegesellschaft. Nutzlose Gesetzflut – Willkür der Subsysteme. Freiburg-Basel-Wien: Verlag Herder, 1979. S. 141; Huber, H. Niedergang des Rechts und Krise des Rechtsstaates // In Giacometti, Z. (Hrsg.). Demokratie und Rechtsstaat. Bonn, 1953. S. 45.

narkotikais. Šie naujo tipo nusikaltimai tarsi nustelbė “tradicinius”: žmogžudystes, išžaginimus, įsilaužimus, apiplėšimus, padegimus. Nusikaltimų prigimties ir paplitimo pokyčiai sukėlė ir nusikaltimo bei bausmės santykių pasikeitimą, kuris kelia grėsmę teisės objektyvumui. Teisei praradus savo legitimumo ištakas visuomenėje, valstybė tampa savitiksle institucija, naudojančia teisę egoistiniais ir visuomenei nesuprantamais tikslais.⁴³ Šiuo atveju galima konstatuoti teisinę visuomenės ir valstybės krizę, nes teisė praranda legitimaciją per visuomenės teisinę sąmonę ir vis dažniau su ja konfrontuoja.

Tačiau nepaisant visų teisinės valstybės ribotumų ir sunkumų, su kuriais susiduria mūsų visuomenė “importuodama” vakarietiškus teisės principus ir idėjas, teisinės valstybės modelio galimybių nereikia nei absoliutinti, nei nuvertinti. Teisinės valstybės sukūrimas, pasak Römerio, priklauso toms problemoms, kurios “negali būti galutinai išspręstos”, bet jų sprendimas leidžia “pasiekti tobulesnių teisinio tvarkymosi metodų, negu turėta anksčiau”.⁴⁴ Todėl ieškant priimtinausio teisinės valstybės modelio, visuomet naudinga palyginti įvairias teises sistemas. Tarpkultūrinė lyginamoji teisės sistemų analizė jau ne kartą išbandyta tiriant skirtingas kontinentinės ir anglosaksų teisės šeimas, analizuojant precedentinės ir kodifikuotos, romėnų ir socialistinės teisės skirtumus bei ypatumus. Paskutiniu metu ypač aktualūs tapo kriminologiniai žinių ir nuostatų apie teisę tyrimai (KOL- „Knowledge and Opinion about Law”).⁴⁵

Tarptautinės lyginamosios analizės pagal kelis požymius logika leidžia nuosekliai ir kompleksiškai pažvelgti į tiriamų visuomenių teisinės sąmonės raiškos specifiką. Todėl ši loginė, ne vienoje lyginamojoje studijoje jau išbandyta, tarpkultūrinės teisinių nuostatų analizės linija bus išlaikoma ir šiame tyrime. Pasirinkus vieną – teisės į būtinąją gintį aspektą ir tris teisinės sąmonės tyrimo dimensijas: žinias apie teisę, visuomenės teises nuostatas ir teisinę elgseną, bus lyginama Lietuvos ir Vokietijos visuomenės teisinė sąmonė.

1.2.1. Žinios apie teisę kaip viena iš teisinės sąmonės tyrimo dimensijų

Visuomenės apklausų, tiriančių žmonių teises žinias, visame pasaulyje nėra daug. Vienareikšmiškai nustatyti tam tikros visuomenės teisinių žinių lygį yra gana sudėtinga dėl kelių priežasčių - dėl teisės sričių įvairovės ir dėl pačios visuomenės socialinės diferenciacijos. Tačiau kai kurių tyrimų, atliktų vakarų Europoje, rezultatai leidžia konstatuoti sąlyginai žemą visuomenės narių, kurių profesinė veikla nėra tiesiogiai susijusi su teisine veikla, teisinių žinių lygį.

⁴³ Berman, H.J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius: prada, 1999. P. 60.

⁴⁴ Römeris, M. Teisinės valstybės organizacija // Lietuvos universitetas 1927-1928 mokslo metais. Kaunas, 1928. P.

6.

⁴⁵ Irwin, M.J. Criminological Evaluation of the Development of Law. New York, 1986. P. 48.

Viena vertus, teisė yra gana specifinė visuomeninio gyvenimo dalis, kurios retai kada galima išmokyti mokykloje ar šeimoje. Ši specifinė visuomeninio gyvenimo sritis paprastai atiduodama juristams, kaip šios srities žinovams. Tačiau toks teisės, kaip specifinės profesijos atibojimas nuo kasdieninio visuomenės gyvenimo neretai sukelia visuomenės nepasitikėjimą teisėtvarkos sistema ir pačiu teisininkų luomu.

Kita vertus, yra daug asmenų grupių, kurios nors tiesiogiai ir neužsiima teisine veikla, tačiau privačiame gyvenime yra patyrę teisinių ginčų. Taip pat yra daugybė profesinių sričių (individualus verslas, valstybės tarnyba, medicinos sritis ir t.t.), kur nebeužtenka asmens subjektyvių teisinių nuostatų, bet reikia turėti tvirtų žinių apie specifines atskiros veiklos srities teisės normas. Todėl galima daryti prielaidą, jog tam tikros srities teisinės žinios padeda formuoti ir bendrąjį asmens supratimą apie teisę.

Visuomenės apklausų rezultatai parodė, kad žmonių teisinės žinios įvairiose teisės srityse nėra vienodos. Geriausiai visuomenės žinios atitiko bendruosius teisės principus, konstitucines ir civilinės teisės normas. Mažiausiai žinomos pasirodė baudžiamosios ir administracinės bei proceso teisės normos.⁴⁶ Tokie tyrimų rezultatai gali būti nesunkiai paaiškinti visuomenės didesne praktine patirtimi privatinuose santykiuose bei iš to kylančiu bendru teisės principų suvokimu. Tačiau visuotinis interesas, kurio apsaugai tarnauja baudžiamoji ir administracinė teisė, pačiai visuomenei nėra gerai žinomas ir suvokiamas.

Dar labiau skiriasi visuomenės grupių žinios apie teisę pagal jų demografinės socialines charakteristikas. Vyrų teisinių žinių lygis yra šiek tiek aukštesnis nei moterų, skiriasi kaimo ir miesto vietovių gyventojų teisinės žinios. Labiausiai išsiskiria žinios apie teisę skirtingų gyventojų grupių, priklausančių skirtingiems socialiniams sluoksniams, turintiems aukštesnį išsimokslinimo lygį bei skirtingą politinį aktyvumą (77 proc. savarankiškai dirbančiųjų ir tarnautojų, turinčių aukštąjį išsilavinimą ir politiškai aktyvių asmenų mano, kad esant būtinybei, jie galėtų savarankiškai apginti savo teises ir patys atstovauti savo interesus teisme, kt. valstybės institucijose. Tuo tarpu tik 21 proc. samdomų darbininkų su viduriniu išsilavinimu ir politiškai pasyvių žino, į kokias institucijas ar pareigūnus reikėtų kreiptis, iškilus teisinėms problemoms).⁴⁷

Tačiau gali kilti klausimas, kokia gi yra praktinė teisinių žinių reikšmė. Dauguma įvairiose apklausose dalyvavusių respondentų sutiko, kad teisės normų žinojimas padeda įgyvendinti ar apginti savo teises.⁴⁸

⁴⁶ Legal Knowledge of Michigan Citizens. Michigan Law Review. 1973, Nr. 71. P. 463.

⁴⁷ Williams, M. Knowledge of the Law in Texas: Socioeconomic and Ethic Differences. Law and Society Review, 1972. P. 99.

⁴⁸ Lautmann, T. Negatives Rechtsbewußtsein. Zeitschrift für Kriminologie, 2001. S. 168; Podgorecki, A./Kaupen. W./Houtte, J./Vinke, P./Kutchinsky, B. Knowledge and Opinion about Law, 1973. P. 752; Schwind, H. Rechtsbewußtsein aus kriminologischer Sicht, 1999. S. 65; Tyler, T. Why People Obey the Law, 1990. S. 578; Würtenberger, T. Schwankungen und Wandlungen im Rechtsbewußtsein der Bevölkerung. Neue Juristische Welt, 1986. S. 228.

Tais pačiais apklausų rezultatais buvo įrodyta ir tiesioginė visuomenės pritarimo teisės normų turiniui priklausomybė nuo teisinių žinių lygio. Gana paprasta įsivaizduoti, kad gilesnės teisinės žinios skatina suvokti tikrąją teisės turinį ir jam pritarti. Ir atvirkščiai, teisinių žinių spragos kelia visuomenės grupių nepasitikėjimą, o tuo pačiu ir nepasitenkinimą teisine sistema ir juristų atliekamu darbu. Net 78 proc. Austrijoje apklaustų piliečių, kuriems buvo nustatytas žemas teisinių žinių lygis, manė, kad teisė yra tik įrankis profesionaliems teisininkams pasiekti savo tikslų prisidengus visuomenės interesu.⁴⁹ Tuo pačiu buvo įrodyta, kad autoritarinės nuostatos ir polinkis į teisinį nihilizmą labiausiai būdingas socialinėms grupėms, kurių teisinių žinių lygis žemiausias.

1.2.2. Visuomenės teisinių nuostatų reikšmė teisinės sąmonės pobūdžiui

Itin reikšminga teisinės sąmonės dimensija yra visuomenės teisinės nuostatos. Išsamiai ištyrus teisines nuostatas, galima spręsti apie visuomenės teisines žinias, apie potencialią teisinę elgseną bei apie bendrą tiraimos visuomenės sąmoningumą. Paprastai trūkstant informacijos apie galimus teisinius problemų sprendimų kelius arba dažnai keičiantis įstatymams ir visuomenei nespėjant savo mąstymo bei elgsenos perorientuoti pagal naujas normas, pasireiškia neigiamos visuomenės teisinės nuostatos, nepritarimas, nepasitenkinimas teisiniu socialinių santykių sureguliuavimu ir netgi priešingas teisei elgesys.

Visuomenės teisinio sąmoningumo tyrimai, dažniausiai besiremiantys visuomenės teisinių nuostatų analize, sudaro specialią kriminologinių tyrimų kryptį, sutrumpintai vadinamą *KOL(Knowledge and Opinion about Law)*-tyrimais.⁵⁰ Taigi, visuomenės teisinės nuostatos yra labai aktuali ir šio tyrimo dimensija, indikuojanti visuomenės teisinę sąmonę.

Pažymėtina, kad teisinės nuostatos yra ne tik reikšminga visuomenės teisinės sąmonės dedamoji ir patikimas jos indikatorius, tačiau pačios teisinės nuostatos taip pat yra integralus, sistemiškas darinys. Nuostatos yra visų pirma palanki arba nepalanki *vertinamoji reakcija* į kokį nors socialinį reiškinį ar objektą, išreikšta nuomonėmis, jausmais ir kryptinga elgsena.⁵¹ Šis apiprėžimas gana taikliai atskleidžia socialinių nuostatų sisteminę struktūrą.

Iš Myers'o socialinių nuostatų apibrėžimo matyti, kad jos visų pirma turi *kognityvinį (pažintinį)* charakterį. Neturint informacijos ir žinių apie objektą (šiuo atveju apie veikiančią teisę), neįmanoma susiformuoti ir aiškios nuomonės apie jį. Veikiančios teisės vertinimams taip pat svarbu, kokia (išsami ar nepilna) ir kokiais kanalais (per asmeninę ar kitų patirtį) gaunama

⁴⁹ Pichler, N./Giese, R. Rechtsakzeptanz und Strafvollzug. Berlin, 2004. S. 325.

⁵⁰ Blankenburg, E. Rechtssoziologie und Rechtswirksamkeitsforschung // In Blankenburg, E. (Hrsg.). Empirische Rechtsforschung zwischen Wissenschaft und Politik. Hamburg, 1984. S. 269.

⁵¹ Myers, D.G. Social Psychology. New York: McGraw-Hill, 1996. P. 51.

informacija. Tačiau kitaip nei teisės moksle, kriminologiniame tyrime nesvarbu, teisinga ar klaidinga informacija disponuoja respondentas, nes ir patys vertinimai negali būti nei „teisingi“, nei „neteisingi“ – jie gali būti tik „palankūs“, „pritariantys“ veikiančiai teisei arba jai „nepalankūs“.

„Palankus“ arba „nepalankus“ vertinimas reiškia, kad požiūris į teisę yra apsprendžiamas ne tik žinių apie objektą, bet ir emocijų. Tokiu būdu teisinės nuostatos išreiškia ne tik kognityvinį, bet ir *afektyvinį* bei *vertybinį* charakterį. Taigi, galiojančios teisės vertinimai dažnai priklauso nuo respondentų asmens savybių, emocinių stimulų ir gali labiau priklausyti nuo spontaniškos reakcijos nei remtis loginiais-teisiniais argumentais.

Pagal Myers'o socialinių nuostatų definiciją, nuostatų struktūrai priskiriama ir pati *kryptinga elgsena* arba bent jau *elgsenos ketinimai*. Ištyrus asmenų teises nuostatas, galima tikimybiskai prognozuoti jų potencialią elgseną.⁵² Pastaroji teisių nuostatų komponentė itin aktuali norint nuosekliai ištirti Lietuvos teisinę sąmonę, kadangi numanant potencialią visuomenės teisinę elgseną, galima patikimiau interpretuoti visuomenės teisinės sąmonės ypatumus bei prognozuoti jos tendencijas.

Teisinės nuostatos yra labai svarbus teisinės sąmonės indikatorius ne tik dėl kompleksinės, tiriamą objektą visapusiškai apimančios ir atspindinčios struktūros, bet ir dėl to, kad socialinės nuostatos yra pakankamai gerai empiriškai išnagrinėtas konstruktas. Socialinės nuostatos paprastai tiriamos apklausos būdu, naudojant taip vadinamus „socialinių nuostatų klausimynus“. Šalia to, kad nuostatų konstruktas turi galias teorines bei metodologines tradicijas ir yra išsamiai empiriškai ištirtas, jis gerai tinka praktiniams ir taikomiesiems tyrimams. Teisių nuostatų pagalba galima empiriškai ištirti tokį teoriškai abstraktų ir sudėtingą socialinį fenomeną kaip teisinę sąmonę. Tokiu būdu užtikrinamas nuoseklus perėjimas nuo teorinio teisinės sąmonės modelio konstravimo prie empirinio jo pagrindimo.

Eilėje empirinių tyrimų buvo nustatyta, kad tarpusavyje koreliuojant ir faktorizuojant įvairaus turinio socialines nuostatas, jos turi tendenciją priartėti prie autoritarinių nuostatų arba prie liberalių ir humanistinių nuostatų modelio.⁵³ Tai rodo, kad ir teisinės nuostatos gali būti iš dalies daugiau apibrėžtos kaip *savybinis (trait)*, o ne kaip *situacinis (state)* konstruktas. Pastarosios teorijos (*state-trait Theory*)⁵⁴ kontekste teisinės nuostatos traktuojamos kaip situacinis konstruktas tada, kai visuomenės požiūris priklauso nuo pačios vertinamos teisinės situacijos aplinkybių. Tuo tarpu savybinis teisių nuostatų pobūdis atsiskleidžia tuomet, kai

⁵² Ajzen, I. From Intention to Action: A Theory of Planned Behavior // In: Kuhl, J./Beckmann, J. (Hrsg.): Action-Control: From Cognition to Behavior. Heidelberg: Springer, 1985. P. 5-38; Ajzen, I. Attitudes, Personality and Behavior. Milton Keynes: Open University Press, 1988. P. 354.

⁵³ Dorsch, F. (Hrsg.). Sozialpsychologie. Bern; Stuttgart; Toronto: Huber, 1992. S. 486.

⁵⁴ Merkys, G. Empirinė analitinė paradigma ir šiuolaikinis socialinis tyrimas. Filosofija. Sociologija. ISSN 0235-7186. 1999, Nr. 3. P. 21-29.

visuomenės vertinimai yra labiau subjektyvūs ir priklauso nuo vertinančio asmens psichologinės struktūros. Turint galvoje tokį teisinių nuostatų dvilypumą, šiame tyrime visuomenės apklausa buvo modeliuojama išskiriant socialines gyventojų nuostatas į grynai teises nuostatas (konkrečių teisinių situacijų vertinimus) kaip priklausomąjį kintamąjį ir į teisinių nuostatų turiniui artimas nekognityvines asmens nuostatas (polinkį į autoritarizmą, požiūrį į bausmių politiką) kaip nepriklausomąjį kintamąjį.

Tikėtina, kad viena vertus, visuomenės požiūris į teisę priklauso nuo konkrečių vertinamos teisinės situacijos aplinkybių, kita vertus – nuo vertintojo asmens savybių. Kuris veiksnys – situacinis ar savybinis bus dominuojantis vertinant veikiančią teisę, charakterizuos visuomenės teisinį sąmoningumą. Galima hipotetiškai teigti, kad brandžioje teisinėje valstybėje, kur stabili teisinė sistema nuosekliai diktuoja savo nariams ne tik elgesio taisykles, bet ir jo vertinimo principus, visuomenės teisinės nuostatos labiau bus grindžiamos loginiais-teisiniais kriterijais ir priklausys nuo vertinamos situacijos konkrečių aplinkybių. Tuo tarpu transformacinėje visuomenėje, paveldėjusioje autoritarinį mąstymą, kur teisiniai paties elgesio ir jo vertinimo modeliai dėl nuolatinės kaitos ir nestabilumo dar nespėjo tapti reikšmingais socialinių santykių reguliatoriais, visuomenės teisinės nuostatos bus labiau spontaniškos, grindžiamos subjektyviomis emocijomis ir priklausys labiau nuo vertintojo asmenybės, nei nuo vertinamos situacijos aplinkybių bei teisinių-loginių jos vertinimo kriterijų.

Eilė tyrimų jau įrodė aplinkos ir socializacijos įtaką socialinėms nuostatomis ir leidžia tvirtinti, kad asmenybė, susiformavusi veikianti humanistinių demokratinių nuostatų, įvairiose gyvenimo situacijose yra linkusi socialinius reiškinius traktuoti ir savo socialinę elgseną organizuoti pagal šias visuomeniškai vertingas nuostatas. Ir atvirkščiai, autoritarinėj aplinkoj subrendusi asmenybė, net ir pasikeitus aplinkai bei visuotinėms vertybėms, elgsis ir kitų elgesį vertins autoritariškai.⁵⁵

Taigi, teisinės nuostatos yra neabejotinai reikšminga teisinės sąmonės tyrimo dimensija, leidžianti į šį fenomeną pažvelgti per subjektyvią respondentų vertinimų prizmę, ieškoti sąsajų ir priežastingumo socialinėje aplinkoje bei prognozuoti potencialią teisinę elgseną, o tuo pačiu ir bendrąsias teisinės sąmonės tendencijas.

⁵⁵ Adorno, T.W. et.al. The authoritarian personality. New York: Harper & Row, 1950. P. 687; Altemeyer, B. The authoritarian specter. Harvard, MA: Harvard University Press, 1996. P. 537; Oesterreich, D. Autoritäre Persönlichkeit und Gesellschaftsordnung. Der Stellenwert psychischer Faktoren für politische Einstellungen – eine empirische Untersuchung von Jugendlichen in Ost und West. München: Juventa, 1993. S. 85; Peterson, B.E. et.al. Authoritarianism and political impoverishment: Deficits in knowledge and civic disinterest. London. 2002, Nr. 23 (1). P. 97-112.

1.2.3. Potenciali teisinė elgsena – teisinės sąmonės atspindys ir rodiklis

Jei žinios apie teisę ir teisinės nuostatos yra daugiau kognityvinis-emocinis teisinės sąmonės rodiklis, tai teisinė elgsena yra faktinis teisinės sąmonės įrodymas, atspindintis teisės normų laikymąsi, jų laužymą ar ignoravimą. Visuomenės teisinę elgseną pačiu bendriausiu lygiu parodo nusikalstamumo struktūra ir lygis, lyginant su kitomis valstybėmis.

Oficialioji baudžiamoji statistika teigia, kad dažniausiai (iki 80 proc. visų nusikaltimų) registruojami turtiniai nusikaltimai arba nusikaltimai prieš nuosavybę (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Nusikalstamumo Lietuvoje struktūra 1995-2002

Užregistruota nusikaltimų	1995 m. 60819	2000 m. 82370	2002 m. 72646	2004 m. 8459
Nuosavybei (vagystės, plėšimai)	81 %	79 %	75 %	85 %
Visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai	9 %	9 %	12 %	8 %
Asmens gyvybei, sveikatai, laisvei ir orumui	4 %	4 %	4 %	7 %

2004 m. atlikta Lietuvos gyventojų viktimologinė apklausa patvirtino šią tendenciją.⁵⁶ Mūsų visuomenės viktimologinė patirtis atspindi 2 lentelėje:

2 lentelė

Lietuvos gyventojų viktimologinė patirtis

iš 1003 respondentų per paskutinius 5 metus 264 tapo nusikaltimų aukomis

Nusikaltimo rūšis	Nukentėjo 1 kartą %	Nukentėjo 2-3 kartus %	Nukentėjo 4 ir daugiau kartų %
Asmeninio turto vagystė	30	10	2
Vagystė iš gyvenamųjų patalpų	21	8	1
Plėšimas	16	7	1
Vagystė iš transporto priemonės	15	8	1
Kūno sužalojimas	13	2	1
Transporto priemonės vagystė	9	2	0
Chuliganizmas	8	2	0
Kyšininkavimas	1	2	2

Oficialioji nusikalstamumo statistika⁵⁷ pripažįsta, kad turtinių nusikaltimų išaiškinamumas nesiekia 30 procentų. Tai, kad daugiausia Lietuvos gyventojų nukenčia nuo turtinių nusikaltimų, o teisėsauga nepajėgi nuo to apsaugoti visuomenės, gali įtakoti mūsų visuomenės nepasitikėjimą teisėsauga ir nepritarimą pozityviosios teisės normoms.

⁵⁶ Dobryninas, A./Gaidys, V. Ar saugi Lietuvos visuomenė? Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. Vilnius, 2004. P. 171.

⁵⁷ Statistikos departamento metraštis. Vilnius, 2004. P.15.

Tuo tarpu nusikalstamumo struktūra kitose vakarų Europos valstybėse yra labai panaši kaip ir Lietuvoje. 1990-2003 m. Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Lenkijoje, turtiniai nusikaltimai sudarė daugiau nei 2/3 visų registruotų nusikaltimų. Turtinių nusikaltimų išaiškinamumas, priklausomai nuo nusikaltimo sudėtingumo, Vokietijoje svyruoja nuo 14 iki 51 procento.⁵⁸ Todėl galima teigti, kad nusikalstamumo struktūra Vokietijoje nesiskiria nuo Lietuvos, o nevienodas visuomenės teisinių nuostatų charakteris abiejose šalyse gali pasireikšti daugiau dėl kultūrinių ir vertybinių, nei struktūrinių veiksnių įtakos visuomenės teisinės sąmonės specifikai.

Oficialioji nusikalstamumo statistika nėra jautri subjektyvioms nusikalstamumo priežastims, neatspindi asmeninių nusikaltimo motyvų ir neatskleidžia jų sociodemografinių sąryšių. Be to, nusikalstamumo statistika neatskleidžia visuomenės nusiteikimo paklusti teisės normoms, nes oficialiai užregistruotas nusikaltimų skaičius gali svyruoti dėl teisės sampratos ir jos apimties skirtingose šalyse, dėl teisėsaugos sistemos spragų, dėl teisės įgyvendinimo praktikos ir daugybės kitų veiksnių.

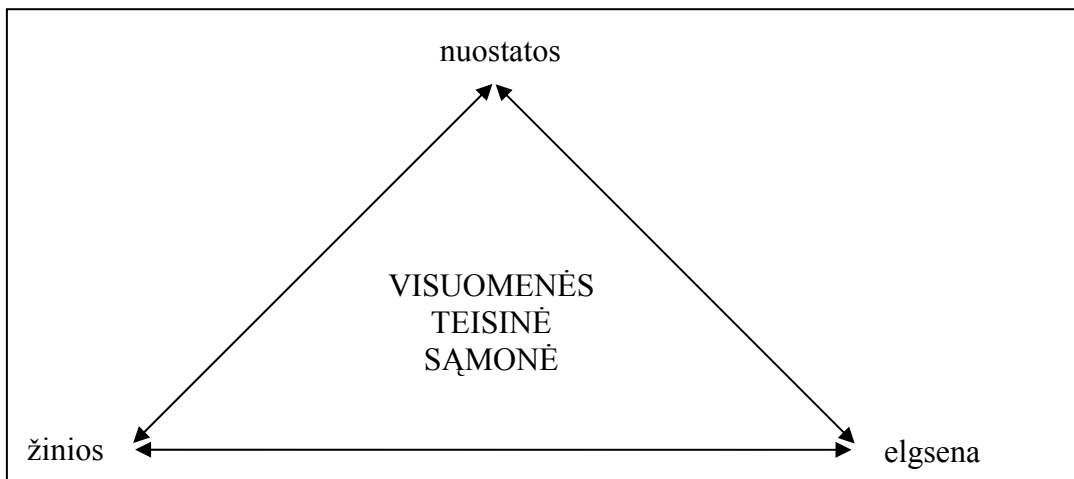
Tokiu būdu teisinė elgsena tampa daugiau teisinės sąmonės išraiška ir rezultatu, bet ne veiksnium. Norint ištirti teisinės sąmonės charakterį jos užuomazgoje – kaip įvairių priežastinių ryšių sąveiką, o ne pasekmę, aktualu analizuoti potencialią teisinę elgseną, t.y. ne realų elgesį, o subjektyvų asmens įsivaizdavimą, kaip jis reaguotų į tam tikras teisinės interpretacijos reikalaujančias situacijas.

1.3. Teisinės sąmonės teorinio hipotetinio modelio konstravimas kultūrų palyginimo ir būtiniosios ginties aspektu

Klasikinių bei šiuolaikinių teorijų apžvalga parodė, kad esama skirtingų teisinės sąmonės dimensijų ir norint nuosekliai ištirti šį fenomeną, tenka analizuoti kelių dedamųjų visumą. Būtent visuminė generalizuotų dimensijų analizė gali atskleisti teisinės sąmonės ypatumus. Taigi, apibendrinant įvairių teisinės sąmonės traktuočių išgrynintus elementus, galima modeliuoti ***trijų pagrindinių dimensijų*** teisinės sąmonės tyrimo modelį, susidedantį iš žinių apie teisę, visuomenės teisinių nuostatų bei potencialios teisinės elgsenos analizės. Šios trys visuomenės teisinės sąmonės dedamosios yra tarpusavyje susiję ir gali gana patikimai empiriškai indikuoti viena kitą.⁵⁹

⁵⁸ Kaiser et. al. Kleines Kriminologisches Leitbuch: Kriminalstatistik. C.F. Müller Juristischer Verlag: Heidelberg, 2003. P. 298.

⁵⁹ Podgorecki, A. Knowledge and Opinion about Law. Oxford, 1973. P. 15.

1 pav. Visuomenės teisinės sąmonės struktūra

Šiame darbe apie teisinę sąmonę iki šiol buvo kalbama kaip apie teorinį-sąvokinį konstruktą, kuriam apibrėžti buvo pasitelkta literatūros analizė. Tačiau teorinio teisinės sąmonės modelio sudarymas nebuvo savitikslis šio tyrimo uždavinys. Šis teorinis konstruktas apibrėžia pagrindines Lietuvos teisinės sąmonės dimensijas, kurios turi būti sistemiškai analizuojamos jų praktinės išraiškos kontekste. Lietuvos teisinę sąmonę suvokiant kaip tam tikrų požymių ir elementų visumą – sistemą, neišvengiamai kyla poreikis charakterizuoti ne tik vidinius šios sistemos požymius, bet ir išorines sąveikas su kitomis sistemomis, kurios, ne menkiau nei vidinės sistemos dedamosios, gali charakterizuoti sistemą ir išryškinti jos ypatumus.⁶⁰

Todėl Lietuvos teisinės sąmonės tyrimui buvo pasirinktas *lyginamosios tarpkultūrinės analizės* metodas. Šio metodo pagalba bus ne tik analizuojamos vidinės teisinės sąmonės dimensijos: žinios apie teisę, visuomenės teisinės nuostatos ir potenciali teisinė elgsena, bet tuo pačiu šios vidinės dimensijos bus lyginamos su tomis pačiomis Vokietijos teisinės sąmonės dedamosiomis. Pilnai tikėtina, jog kai kurie Lietuvos teisinės sąmonės ypatumai, kurie nebus itin aiškiai pastebėti ar atskleisti vidinės sisteminės analizės metu, išryškės ir turės didesnę interpretacinę vertę būtent lyginamosios tarpkultūrinės analizės dėka. Būtent dėl savo svarios indikuojančios ir charakterizuojančios funkcijos lyginamoji tarpkultūrinė analizė yra vienas pagrindinių šiuolaikinio kriminologinio tyrimo metodų.⁶¹

Dar vienas svarbus klausimas, kurį reikia aptarti pristatant šią tarpkultūrinę lyginamąją studiją - kodėl būtent Vokietijos teisinė sistema buvo pasirinkta palyginimui. Visų pirma, vokiškoji kriminologijos mokykla sudaro vieną seniausių ir pagrindinių šios mokslo krypties tradicijų. Vokiškoji kriminologijos mokykla neprarado reikšmės ir šiandien – ji diktuoja šio mokslo tendencijas ir sudaro stiprią alternatyvą proamerikietiskai tradicijai. Natūralu, jog

⁶⁰ Drobnių, K./Rehbinder, M. Rechtssoziologie und Rechtsvergleichung. Bonn, 1997. P. 56.

⁶¹ Raiser, T. Das lebende Recht: Rechtssoziologie in Deutschland. 2. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 1995. S. 337.

Lietuva, būdama kontinentinės teisės sistemos dalimi, taip pat orientuojasi į vokiškąją, bet ne į anglosaksiškąją teisės doktriną.

Tenka pabrėžti, kad teisinės sąmonės samprata apima visas teisės sritis, kurių būtų neįmanoma sutalpinti į vieno tyrimo rėmus. Todėl analizuojant konkrečios visuomenės teisinę sąmonę aktualu pasirinkti vieną aspektą - tam tikrą pjūvį, per kurį nuosekliai galima būtų pažvelgti į teisinės sąmonės išraiškos formų įvairovę. Šiam teisinės sąmonės tyrimui buvo pasirinktas *teisės į būtinąją gintį* aspektas, per kurį tikimasi atskleisti teisinės sąmonės ypatumus posovietinėje Lietuvos visuomenėje.

Kiekvieno žmogaus teisė gintis yra tokia natūrali, jog gali būti tapatinama su prigimtaine teise. Ji atsirado anksčiau nei valstybė. Valstybė nesukūrė teisės į būtinąją gintį, o tik ją pripažino ir įtvirtino. Romėnų teisė jau žinojo būtinąją gintį ir gana plačiai apibrėžė jos reikšmę. Romėnai pripažino, kad teisė į būtinąją gintį yra ne sąmoningas įstatymų leidėjų kūrybos padarinys, bet esanti aukščiau įstatymų ir sudaranti vieną iš prigimtinių teisės (*ius gentium*) dėsnių. Būtinoji gintis buvo leistina norint apsaugoti savo ir kitų asmenų gyvybę, sveikatą, turtą.⁶²

Senovės germanų teisė neskyrė būtiniosios ginties nuo keršto teisės. Kai valstybė ėmė griežtai kovoti su keršto papročiais, buvo labai apribota ir teisė į būtinąją gintį. Iki XVIII amžiaus Europoje būtinoji gintis buvo taikoma gana siaurai ir tik išimtiniais atvejais. Tačiau nuo XIX amžiaus būtinoji gintis jau buvo pripažįstama žymiai plačiau. Itin plačias būtiniosios ginties ribas nustatė XVIII pabaigos - XX amžiaus pradžios Vokietijos baudžiamasis kodeksas ir, jo pavyzdžiu, Lietuvos statutai.

Tarpukario Lietuvos baudžiamasis Statutas taip pat buvo orientuotas į vokiškąją teisės sistemą ir 44 straipsniu nustatė beveik neribotą teisę į būtinąją gintį: „Nelaikomas nusikalstamu darbas, kurį žmogus padaręs priverstas gintis nuo neteisaus kėsینimosi įžeisti jo paties arba kurio kito žmogaus asmenį arba turtą.”⁶³ Būtiniosios ginties ribas iš esmės žymėjo tik užpuolimo ar pasikėsینimo neteisėtumas. Esant šiai sąlygai, galima buvo ginti bet kurį teisinį gėrį bet kokiomis priemonėmis. Ginamo teisinio gėrio statusas ir gynybos proporcingumas didelės reikšmės nevaaidino – buvo leidžiama radikaliomis priemonėmis ginti garbę ir orumą bei menkavertį turtą.

Situacija visiškai pasikeitė sovietinės okupacijos metais. Tiek 1926 m. RTFSR baudžiamasis kodeksas, tiek 1958 m. Baudžiamųjų įstatymų pagrindai, tiek 1961 m. LTSR baudžiamasis kodeksas įtvirtino valstybės, kaip absoliutaus suvereno, primato principą. Įsigaliojo principinė nuostata, kad teisinės būtiniosios ginties galimybės nėra prigimtinių, o jas

⁶² Malakauskis, P. Įgimtoji teisė. Kaunas, 1934, P. 128.

⁶³ Statkevičius, V. Baudžiamoji teisė. Paskaitos. Lietuvos Universiteto teisių fakulteto leidinys. Kaunas: Valstybės Spaustuvė, 1925. P. 34-40.

žmogui suteikia valstybė.⁶⁴ Tačiau žmogaus galimybės apsiginti pačiam liko tik formalios, nes totalitarinė sistema negalėjo pripažinti savo ribotumo negalint apsaugoti savo piliečių nuo užpuolimų. Jėgos monopolio išlaikymas vienose rankose buvo strateginis totalitarinės valstybės uždavinys. Teisėsauginių galių delegavimas atskiriems piliečiams paternalistinėje valstybėje nebuvo įmanomas.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, reformuotas ir Baudžiamasis įstatymas, būtiniosios ginties atžvilgiu siekiant sugrįžti prie tarpukario Lietuvoje vyravusios prigimtinės teisės doktrinos. Tačiau visiškai atsiriboti nuo sovietmečiu įsigalėjusių valstybės primato prieš individą ir visuomenę formuluočių nepavyko. Teisė į būtinąją gintį, nors ir oficialiai įtvirtina Lietuvos Baudžiamajame kodekse, tačiau formalizuota ir susiaurinta daugybe apribojimų, draudimų ir išimčių.⁶⁵

Teisė į būtinąją gintį įdomi ir vertinga kriminologiniu požiūriu tuo, kad ji užtikrina ne tik atskirų asmenų teises, bet ir pripažįsta visuomenei savigynos ir teisingumo vykdymo funkciją. Valstybė, negalėdama tiesiogiai apsaugoti kiekvieno asmens nuo užpuolimo grėsmės, deleguoja dalį savo teisėsauginių galių visuomenei. Ši, *teisingumo vykdymo funkcija*, deleguota valstybės piliečiams siekiant užtikrinti jų saugumą, yra *simbolinė teisės į būtinąją gintį prasmė*, galinti atskleisti ne tik valstybės teisinį-demokratinį subrendimą atsisakyti absoliutaus jėgos monopolio, bet ir visuomenės teisinį sąmoningumą tinkamai naudotis valstybės jai perleistomis galiomis. Dėl tokio plataus savo turinio būtinoji gintis yra itin palanki teisinės sąmonės specifikai ištirti.

Komunistinė visuomenė išugdė paternalistinę teisinę sąmonę, kuri ignoravo bet kokią individualią iniciatyvą. Išimtinai tik valstybė (bet ne pilietis) buvo atsakinga tiek už teisės normų kūrybą, tiek ir už jų įgyvendinimą. Sovietinė valstybė prisiėmė sau atsakomybę ginti savo piliečius. Tačiau žmonės tuo tarpu neturėjo realios teisės apsiginti patys. Toks valstybės ir jos piliečių santykis atvedė visuomenę prie teisinio nihilizmo. Komunistinė visuomeninė santvarka individualius interesus pajungė visuotinumui. To pasekoje buvo paniekintos žmogaus teisės, žmogaus gyvybė, privati nuosavybė.

Nacionaliniai lietuvių tautos bruožai taip pat ne visuomet yra palankūs pozityviam teisinės sąmonės formavimui. R. Grigas išskiria eilę nacionalinio būdo bruožų, keliančių nerimą dėl mūsų visuomenės potencialo kurti teisinę demokratinę valstybę ir nepalankiai atspindinčių visuomenės teisinėje sąmonėje.⁶⁶ Tiriant Lietuvos teisinę sąmonę būtiniosios ginties aspektu pilnai tikėtina, kad visuomenės ir valstybės vienovės stygius, visuomenės nepasitikėjimas teise, perdėtas lietuvių emocionalumas – racionalaus prado stoka teisiniame mąstyme turės įtakos

⁶⁴ Pavilonis, V., Merkevičius, R. Būtinoji gintis. Vilnius: Justitia, 1999. P. 96.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

⁶⁶ Grigas, R. Lietuva ir jos socialinė organizacija globalizacijos ir eurointegracijos iššūkių akivaizdoje // Filosofija. Sociologija. ISSN 0235-7186. 2003, Nr. 2. P. 9-17.

radikalesnėms Lietuvos visuomenės teisinėms nuostatomis ir aiškiau disonuos su juridiniu požiūriu, nei lyginamoje Vokietikos visuomenėje.

Vokietijoje jau atlikto analogiško tyrimo rezultatai parodė, kad net ir vakarų demokratinėje valstybėje atotrūkis tarp oficialiosios teisės ir visuomenės reakcijos yra gana ryškus. Čia pati būtiniosios ginties norma visuomenei atrodo pernelyg radikali ir per daug leidžianti atskiram piliečiui, besiginančiam nuo neteisėto užpuolimo. Vokietijoje dauguma gyventojų jaučia atsakomybę ir pagarbą kito asmens gyvybei, sveikatai, turtui ir nėra linkę „lengva ranka“ paminti kitų asmenų teisių saviesiems interesams apginti. Čia visuomenė žymiai atlaidesnė nusikaltėliams ir netrokšta jiems pačių žiauriausių bausmių. Šiek tiek netikėta pasirodė išvada, patvirtinanti prielaidą apie Vakarų teisės tradicijos krizę⁶⁷ - Vokietijoje ne teisė, o humanizmo idėjos iš esmės reguliuoja potencialią visuomenės elgseną ir nuostatas būtiniosios ginties klausimu.

Iš tyrimo Lietuvoje tikimasi priešingų rezultatų. Lietuvos visuomenė turėtų būti labiausiai nepatenkinta ne būtiniosios ginties įstatymo radikalumu ir teisminių sankcijų griežtumu, o atvirkščiai – jų neveiksmingumu ir nesugebėjimu suteikti visuomenei teisėtos galimybės apsiginti pačiai, be valtybės įsikišimo ir autoritetingų sprendimų. Taigi, analizuojant tiek Vokietijos, tiek ir Lietuvos teisinę sąmonę, kyla klausimas, ar teisė iš tikrųjų reguliuoja socialinius santykius, ar juos tik įvertina? O gal šiuolaikinėje visuomenėje nebeužtenka kalbėti vien tik apie teisinį socialinių problemų sureguliovimą – ko gero teisinių problemų sprendime dalyvauja ne vien teisiniai, bet ir visuomeniniai veiksniai. Būtent visuomenės teisinės sąmonės įtaką sprendžiant būtiniosios ginties teisinės problemas norima ištirti šios tarpkultūrinės lyginamosios studijos dėka, pasirinkus tris teisinės sąmonės tyrimo dimensijas: žinias, nuostatas ir elgseną.

⁶⁷ Berman, H.J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius: prada, 1999. P. 56.

2. BŪTINOSIOS GINTIES FENOMENAS KAIP KRIMINOLOGINIO TEISINĖS SĄMONĖS TYRIMO INDIKATORIUS

2.1. Teisinės sąmonės tyrimo informaciniai šaltiniai, indikatoriai ir eiga

Pristatant tyrimo metodologiją, reikia priminti pagrindinius teorinio hipotetinio teisinės sąmonės modelio principus, kurie buvo suformuluoti šio darbo teorinėje dalyje:

- Lietuvos visuomenės teisinė sąmonė bus tirama *per būtinąsios ginties pjūvį*, kadangi nuodugniai ištirti visas teisės sritis ir normas bei visuomenės požiūrį į jas būtų neįmanoma. Teisės į būtinąją gintį aspektas aktualus tiek kriminologiniu požiūriu todėl, kad atspindi ne tik valstybės autoritetinę valią, bet ir visuomenės pasirengimą savarankiškai ginti savo teises ir vertybes.
- Teisinės sąmonės tyrimas vykdomas *pagal trijų dimensijų modelį*. Tai reiškia, kad visuomenės požiūris į būtinąją gintį bus analizuojamas per visuomenės teisinės žinias, teisinės nuostatas ir potencialią teisinę elgseną.
- Šis tyrimas yra *sociokultūrinė lyginamoji studija*, kurios metu lyginama visų trijų dimensijų (teisinių žinių apie būtinąją gintį, visuomenės teisinių nuostatų ir potencialios savigynos) raiška Lietuvoje ir Vokietijoje. Lyginant dvi skirtingų tradicijų ir bruožų teisinės sistemas tikimasi geriau atskleisti posovietinės Lietuvos visuomenės teisinės sąmonės ypatumus.

2.1.1. Nuomonių ir nuostatų klausimyno pagrindimas ir turinys

Visuomenės požiūriui į būtinąją gintį Lietuvoje ištirti buvo sudarytas kompleksinis nuomonių ir nuostatų klausimynas. Sudarant instrumentą visų pirma buvo pasinaudota metodologine Vokietijos mokslininkų patirtimi, gauta vykdant tarpdisciplininį projektą „Vokietijos gyventojų požiūris į būtinąją gintį ir potenciali elgsena“.⁶⁸ Visuomenės teisinės nuostatos Lietuvoje buvo tiriamos sudarius situacijų, atskleidžiančių būtinąsios ginties aplinkybes ir jų teisinį įvertinimą, rinkinį. Šios situacijos buvo teisiškai įvertintos sprendžiant analogiškas būtinąsios ginties bylas Vokietijos ir Lietuvos teismuose, todėl puikiai charakterizuoja teismų praktiką šiuo klausimu.

⁶⁸ Amelung, K./Haeder, M. Wie viel das Recht unser Verhalten steuert: Resultate des interdisziplinären Notwehrprojekts // Zeitschrift für Rechtssoziologie. ISSN 0514-275X. 2002, Nr. 33. S. 69-82.

Redukuojant būtiniosios ginties įvykių aprašymus, situacijos buvo paraleliai įvertintos pagal standartizavimo teoriją.⁶⁹ Pagal tyrimo konceptą kiekvienoje situacijos fabuloje galima išskirti tris pagrindinius faktorius: a) teisinis gėris, į kurį kėsiniamsi, b) užpuoliko(-ų) statusas ir c) užpuolikui(-ams) padaryta žala. Tokiu būdu buvo sudarytas standartizuotas tyrimo indikatorių rinkinys:

Respondentas X vertina būtiniosios ginties situaciją.

Joje kėsiniamsi į tam tikrą teisinį gėrį (a):

a0 = mažareikšmį teisinį gėrį; a1 = nematerialią vertybę; a2 = nuosavybę; a3 = gyvybę ir sveikatą.

Užpuolikas (b):

b1 = turi pranašumą aukos atžvilgiu; b2 = nėra pranašesnis už auką.

Užpultajam asmeniui ginantis, užpuolikas patiria tam tikro dydžio žalą (c):

c1 = lengvą kūno sužalojimą; c2 = sunkų kūno sužalojimą; c3 = mirtį.

Respondentas, vertindamas situaciją, išsako savo nuomonę, ar jis pateisina besiginančiojo veiksmus:
1 = taip; 2 = ne.

Struktūrizavus būtiniosios ginties situacijas, visi svarbiausi tyrimo indikatoriai buvo perkelti į klausimyną. Visoms įmanomoms stimulų kombinacijoms (4 x 2 x 3 = 24) buvo pritaikyta po atitinkamą situaciją:

3 lentelė

Situacijų sistematizavimas pagal tyrimo indikatorius

Eilės numeris	Situacijos struktūra	Vėlesnis žymėjimas klausimyne	Būtiniosios ginties pripažinimas teismų praktikoje: Vokietijoje - Lietuvoje
1	a1b2c1	1	Ne Ne* ⁷⁰
2	a2b2c1	2	Taip** ⁷¹ Taip*
3	a2b1c1	2a	Taip** Taip*
4	a3b1c1	3	Taip** Taip
5	a3b2c1	3a	Taip** Taip
6	a2b1c2	4	Taip Taip
7	a3b2c2	5	Taip Taip*
8	a2b2c3	6	Taip Taip
9	a2b1c3	6a	Taip Taip
10	a3b1c3	7	Taip Taip*
11	a3b2c3	7a	Taip** Taip*
12	a1b1c1	8	Taip Taip
13	a1b1c2	9	Taip Taip
14	a1b2c2	9a	Taip** Ne

⁶⁹ Borg, I. Grundlagen und Ergebnisse der Facettentheorie. Bern: Verlag Hans Huber, 1992. S. 367.

⁷⁰ Situacijos, pažymėtos * yra pagal Lietuvos teisinę praktiką redukuotos konstrukcijos. Dauguma jų nagrinėtos Lietuvos teismuose.

⁷¹ Situacijos, pažymėtos ** nėra tiesiogiai nagrinėtos teisme, tačiau teismo sprendimas išvestas iš analogiškų bylų.

15	a2b2c2	10	Taip	Ne
16	a3b1c2	11	Taip	Taip
17	a1b1c3	12	Taip	Taip
18	a1b2c3	12a	Ne**	Ne
19	a0b1c1	13	Taip	Ne*
20	a0b1c3	13a	Taip	Ne*
21	a0b2c2	14	Taip	Ne*
22	a0b1c2	14a	Taip	Ne*
23	a0b2c1	15	Taip	Ne*
24	a0b2c3	15a	Taip	Ne*

Šios lentelės pagalba tapo santykinai paprasta situacijų rinkinyje pastebėti pasikartojimus ir juos pašalinti. Taip pat atsirado galimybė realių būtiniosios ginties situacijų rinkinyje trūkstamas kombinacijas užpildyti dirbtiniais atvejų konstruktais. Pagaliau buvo įmanoma šios apžvalgos pagalba patikrinti situacijų aprašymus klausimyne, ar kiekvienoje situacijoje yra informacija apie pagrindinius tyrimo indikatorius. Reikia paminėti, kad taip standartizuotas tyrimo dizainas buvo pagrindinis instrumentas Vokietijoje atliekant gyventojų apklausą, o taip pat ir tarpkultūrinės lyginamosios analizės rėmuose tapo esmine instrukcija adaptuojant klausimyną tyrimui Lietuvoje.

Tiriant visuomenės požiūrį į būtinąją gintį buvo vadovaujamasi dviem skirtingom strategijom. Visų pirma, norint patikimai palyginti valstybės ir visuomenės pozijas būtiniosios ginties klausimais, pagal teorinius-teisinius principus buvo sukonstruotas *juridinis visuomenės požiūrio į būtinąją gintį modelis*. Tačiau spėjant, kad visuomenės teisinės nuostatos gali gana ženkliai skirtis nuo teisinių principų ir jų nebeatkartoti, neatitikti bendro juridinio modelio, pagal visuomenės teisinių nuostatų struktūrą buvo sukonstruotas *psichometrinis modelis*.

Svarbu paminėti, kad Vokietijos gyventojų požiūris į būtinąją gintį buvo analizuojamas tik juridinio modelio pagalba. Tuo tarpu apklausos Lietuvoje duomenys, siekiant ne tik nustatyti visuomenės teisinių nuostatų pobūdį, bet ir jų sociokultūrines priežastis bei sąryšius, buvo interpretuojami tiek remiantis juridiniu, tiek ir psichometrinio nuostatų tyrimo modeliu.

Taigi, visuomenės teisinių nuostatų matavimo instrumentas buvo sudarytas pagal teisinius kriterijus sumodeliuotą standartizuotą situacijų rinkinį, tačiau šių nuostatų psichometrinės skalės sudaromos ir jų valentingumas tikrinamas remiantis sociologinio nuostatų tyrimo principais.⁷² Būtiniosios ginties situacijų vertinimai buvo validuojami faktorinės analizės būdu, turėjo bendrą vardiklį ir vieningą vertinimo skalę (*rating scale*): „teisingai“, „neteisingai“, „nežinau“. Kiekvienai reikšmei buvo suteikta skirtinga vertė.

⁷² Likert, R. A technique for the measurement of attitude. New York: Columbia university Press, 1931. P. 295; Merkys, G. Testavimas – socialinių mokslų principas. Metodologinio diskurso projekcija // Socialiniai mokslai. ISSN 1392-0758. 1999, Nr. 2 (19). P. 7-22; Rajecki, D.W. Attitudes. 2. ed. Sunderland: Sinauer Associates, 1990. P. 348; Thurstone, L.L. The Measurement of Values. Chicago: the University of Chicago, 1959. P. 348.

Analogiška psichometrinė sociologinio tyrimo taktika buvo taikoma ne tik konstruojant instrumentą, skirtą tiesiogiai matuoti *priklausomą kintamąjį*, t.y. visuomenės požiūrį į būtinąją gintį, bet ir sudarant kitas, tematiškai su teisinėmis nuostatomis susijusių socialinių nuostatų skales – formuojant *nepriklausomojo kintamojo* struktūrą. Taigi, tyrimo Lietuvoje metu, siekiant išsamiau ištirti visuomenės teisinę kultūrą ir patikimiau nustatyti teisinių nuostatų sociokultūrinę specifiką, greta teisinių nuostatų skalės (Vokietijoje sudaryto standartizuoto tyrimo dizaino) buvo sudaryta visa eilė papildomų socialinių nuostatų matavimo skalių: autoritarizmo, požiūrio į bausmes.

Dar įtaigiau teises nuostatas paaiškina ir papildo naujomis psichosocialinėmis charakteristikomis ***autoritarinių nuostatų skalė***. Autoritarinė asmenybė – gana plačiai tyrinėtas socialinių mokslų konceptas.⁷³ Tiriant visuomenės teises nuostatas ir posovietinės Lietuvos visuomenės teisinę sąmonę, autoritarinių nuostatų konstruktas yra itin parankus pagalbinis instrumentas, matuojantis autoritarinės sistemos palikimo įtaką individo ir visuomenės teisei sąmonei. Šiuo požiūriu visuomenės autoritarinės nuostatos yra tematiškai ir ideologiškai tampriai susiję su teisinėmis nuostatomis, nes indikuoja tas pačias socialines charakteristikas – visuomenės tolerancijos, pakantumo lygį, kitų asmenų teisių ir interesų gerbimą ar ignoravimą.

Pritarimas gynybos pobūdžiui ir bausmių politikos vertinimas – taip pat atskleidžia visuomenės teises nuostatas. Respondentų pritarimas tam tikram gynybos pobūdžiui buvo matuojamas pagal 21 tezę, kurios išreiškė:

- pasirengimą aktyviai arba pasyviai gynybai, arba apskritai nepritarimą gynybai;
- polinkį į radikalias arba nuosaikias gynybos formas;
- preferencijas įvairioms gynybos priemonėms arba tokių priemonių netoleravimą.

Iš respondentų pritarimo tam tikram gynybos pobūdžiui ir priemonėms galima spręsti apie jų asmeninį pasirengimą susiklosčius tam tikrom aplinkybėms pasinaudoti teise į būtinąją gintį. Taip pat pagal tai, kam respondentai skiria savo preferencijas - radikaliems ar nuosaikiems gynybos būdams ir priemonėms, galima spręsti ir apie potencialios savigynos pobūdį, t.y. apie potencialią respondentų teisinę elgseną.

Papildomi klausimai apie ***asmeninę respondentų būtinsios ginties patirtį*** ir jų turimas ***žinias būtinosios ginties klausimais*** į teisinių nuostatų klausimyną buvo įvesti kaip papildomi kintamieji, šalia teisinių nuostatų sudarantys teisinės sąmonės indikatorių visumą.

⁷³ Christie, M./Jahoda, M. (Eds.). Studies in the scope and method of "The Authoritarian Personality". Glencoe, ILL: The Free Press, 1954. P. 375; Hayeck, F.A. The fatal Conceit: The Errors of Socialism. The Collected Works, Volume I. The University of Chicago Press, 1988. P. 289; Hurrelmann, K. Einführung in die Sozialisationstheorie: über den Zusammenhang von Sozialstruktur und Persönlichkeit. Weinheim, Basel: Beltz Verlag, 1993. P. 173; McFarland et al. Authoritarianism in the Former Soviet Union // Journal of Social and Personal Relationships. ISSN 0265-4075. 1992, Vol. 63, Nr. 6. P. 1004-1010.

Visuomenės teisinių nuostatų charakteristikai ne mažiau svarbūs ir **sociodemografiniai kintamieji**: lytis, amžius, gyvenamoji vieta, išsimokslinimas, šeimyninė padėtis, tautybė, profesinės veiklos pobūdis ir darbo specifika, asmeninės ir namų ūkio pajamos, socialinė padėtis. Šių sociodemografinių rodiklių pagalba taip pat buvo analizuojama teisinių nuostatų specifika Lietuvoje.

Apibendrinta teisinių nuostatų tyrimo instrumentų struktūra pateikiama 4 lentelėje:

4 lentelė. Teisinių nuostatų tyrimo instrumentų struktūra

DIAGNOSTINIS KONSTRUKTAS	TYRIMO INSTRUMENTO STRUKTŪRA (TURINYS)	Testo žingsnių (Item) skaičius
SOCIODEMOGRAFINIAI KINTAMIEJI		viso 26
Lytis, amžius, gyvenamoji vieta, šeimos struktūra, tautybė, pilietybė	Lyties, amžiaus, gyvenamosios vietos, šeimyninės padėties, namų ūkio struktūros, vaikų skaičiaus, tautybės ir pilietybės identifikavimas	10
Išsimokslinimas	Išsimokslinimo lygis ir pobūdis (įgyta specialybė).	2
Socialinis statusas	Gyvenamųjų patalpų pobūdis (namas/butas) ir statusas (nuosavos/nuomojamos), turimo automobilio būklė, socialinis sluoksnis, asmeninės ir namų ūkio pajamos, galimybė pragyventi be nuolatinių pajamų, paskolos paėmimas.	10
Profesinis statusas	Užimtumas, organizacijos, kurioje dirba, tipas, veiklos ir pareigų pobūdis.	4
NEPRIKLAUSOMI KINTAMIEJI		viso 60
Socialinės nuostatos	- požiūris į gynybos būdus ir priemones;	21
	- požiūris į skirtingas bausmių politikas;	9
	- autoritarinės nuostatos;	30
	- simpatizavimas politikams ir politinėms partijoms.	2
PRIKLAUSOMI KINTAMIEJI		viso 50
Teisinės nuostatos	- požiūris į būtinąją gintį (standartizuotų būtiniosios ginties situacijų vertinimas);	24
	- užpuolimo pavojaus ir gynybos santykio įvertinimas;	3
	- savigynos pripažinimas, kai „užpuolikas“ teisis;	1
	- lytiškumo ir šeimos santykių įvertinimas sprendžiant apie gynybos priimtinumą;	3
	- būtiniosios ginties idėjos palaikymas;	1
	- preferencijos ginant asmeninius interesus;	3
Papildomi „fakto klausimai“	- apie teisinius žinias;	3
	- Apie asmeninę būtiniosios ginties patirtį.	12
Požymių skaičius		136

Tyrimo instrumento atsakymų formatas buvo modeliuojamas pagal Likerto skales (susumuotų reitingų metodą), kurios yra dažnai naudojamos socialiniuose moksluose sudarant nuostatų klausimynus.⁷⁴ Likerto skalių struktūra buvo sudaryta iš teiginių, kuriuos tiriamieji vertino išsakydami pritarimą – neapsisprendimą – nepritarimą. Diagnostiniame instrumente pasirinktas penkių ir trijų pakopų atsakymo formatas, laipsniuojant pritarimą ir nepritarimą.

2.1.2. Apklausos tyrimo, atlikto Lietuvoje, imties charakteristika

Viena svarbiausių visuomenės metodologinių charakteristikų yra imtis, jos sudarymo būdas, dydis ir pan. Tiek mūsų šalies socialiniai tyrinėtojai, metodologai, taikomosios statistikos specialistai, tiek ir užsienio mokslininkai vienareikšmiškai teigia, jog pats patikimiausias būdas sudaryti korektišką kiekybinio tyrimo imtį, išvengti tyrimo klaidų, yra dirbti su didelės apimties atsitiktinėmis imtimis. Atsitiktinės imties apibrėžimas, sudarymo principai bei matematinis statistinis pagrįstumas yra plačiai aprašyti specialioje literatūroje.⁷⁵

Atsitiktinės atrankos reikalavimas yra tapęs vadovėline ir neginčijama atrankinio tyrimo norma, tačiau realioje tyrimų praktikoje atsitinka taip, kad realizuoti griežtus atsitiktinės imties reikalavimus nėra įmanoma dėl objektyvių, nuo tyrėjo valios nepriklausančių aplinkybių. Plačiau apie netikimybių imčių neišvengiamumą ir prasmingumą socialiniuose tyrimuose rašė G. Šaparnis⁷⁶.

Vienas svarbiausių tyrimo imties sudarymo reikalavimų yra imties *reprezentatyvumas*. Nors mokslinėje literatūroje aprašoma daug būdų, kaip parinkti tiriamuosius asmenis, tačiau iš esmės visi jie remiasi vienu pagrindimu – imties atsitiktinumo principu, t.y. visi populiacijos elementai turi turėti vienodas galimybes patekti į imtį. Imtis reprezentatyvi, jei ji atspindi tiriamos problemos galimų reikšmių proporcijas populiacijoje. Pažymėtina, kad imties reprezentatyvumas taip pat yra glaudžiai susijęs su *imties dydžiu*. Kuri populiacijos dalis pateko į imtį, parodo imties koeficientas $K = (n / N) \times 100 \%$, kur n – imties dydis, N – populiacijos dydis.⁷⁷

Taigi, didinant imtį, galima pasiekti didesnio rezultatų patikimumo. Tyrimų patirtis rodo, kad apytikriai 600-700 vienetų imtis yra patikima.⁷⁸ Šiame tyrime dalyvavo 933 respondentai. Tyrimo geografią apėmė įvairius Lietuvos regionus: Kauno, Šiaulių, Tauragės, Vilniaus. Buvo

⁷⁴ Kardelis, K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Kaunas: Judex, 2002. P. 26.

⁷⁵ Charles, C.M. Pedagoginio tyrimo įvadas. Vilnius: Alma litera, 1999. P. 492; Bitinas, B. Ugdymo tyrimų metodologija. Vilnius. Jošara, 1998. P. 347.

⁷⁶ Šaparnis G. Kiekybinių ir kokybinių metodų derinimas diagnozuojant mokyklos vadybą nestandartizuotu atviro tipo klausimynu // Socialiniai mokslai. ISSN 1392-0758. 2000, Nr. 3. P. 32-39.

⁷⁷ Čekanavičius, V./Murauskas, G. Statistika ir jos taikymai. Vilnius, 2002. P. 552.

⁷⁸ Bitinas, B. Ugdymo tyrimų metodologija. Vilnius. Jošara, 1998. P. 56.

apklausti įvairaus amžiaus ir socialinio statuso, didmiesčių, rajono centrų, miestelių ir kaimų gyventojai.

Dar vienas svarbus tyrimo reprezentatyvumo kriterijus – *grįžtamumo kvota*. Lietuvos visuomenės apklausos metu buvo išplatinta 1030 anketų, iš kurių 933 sugrįžo. Tokiu būdu grįžtamumo kvotą sudaro 91 %. Tokia grįžtamumo kvotos riba, naudojant uždaro tipo instrumentus, yra pakankamai geras pasiekimas.⁷⁹

Tyrimo *anonimiškumas* – taip pat svarbi tyrimo rezultatų patikimumo charakteristika. Būtent galimybė neidentifikuoti respondentų asmenybės padeda gauti autentiškus ir atvirus tiriamųjų atsakymus. Šiame tyrime siekiant motyvuoti ir įtikinti respondentus atvirai reikšti savo nuomonę, klausimyno tituliname lape buvo pabrėžtas apklausos anonimiškumas. Konstatuotina, kad anketų kodavimo dėka buvo išlaikytas apklausos anonimiškumas, to pasekoje surinkti pilni ir aktualūs duomenys.

Toliau išsamiai pristatant šio tyrimo imties sudarymo aplinkybes bus pateikiamos tiriamųjų sociodemografinės charakteristikos. Kadangi dėl ribotų fizinių ir finansinių išteklių suformuoti tyrimo imtį pagal atsitiktinės atrankos reikalavimus nebuvo galimybių, respondentai buvo atrenkami kvotinės atrankos būdu, išlaikant natūralias bendrosios Lietuvos gyventojų populiacijos proporcijas, pagal tris pagrindinius požymius: lytį, amžių ir gyvenamąją vietovę (miesto ar kaimo).

5 lentelė. Tyrimo imties demografija (N=887)

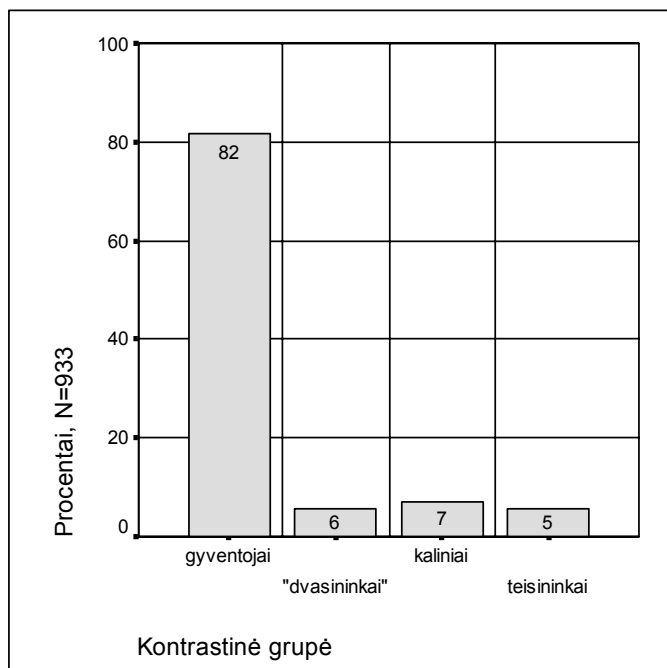
Demografinė charakteristika	Tiriamųjų skaičius	%	Lietuvos gyv. demografija ⁸⁰	
			Gyv. sk. tūkstančiais	%
Lytis:				
Moterys	443	50	1 845	53
Vyrai	444	50	1 617	47
Amžius:				
18-30	313	35	998	33
31-50	326	37	1 058	35
Virš 50	250	28	968	32
Gyvenamoji vieta:				
Miestas	612	69	2 308	67
Miestelis ar kaimas	275	31	1 137	33

Pateikiant bendrąją tyrimo demografiją, svarbu paminėti, kad šio tyrimo eigoje be Lietuvos gyventojų apklausos papildomai dar buvo suformuotos ir kontrastinės imtys: „kalinių“,

⁷⁹ Merkys, G. Pedagoginio tyrimo metodologijos pradmenys. Šiauliai: ŠPI leidybos centras, 1995. P. 44.

⁸⁰ Lietuvos gyventojų demografiniai rodikliai pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, atnaujintus 2005 03 17: <http://www.std.lt>

„dvasininkų“ ir „teisininkų“ grupės, kurios turėjo išryškinti šių skirtingų socialinių grupių teisinių nuostatų ypatumus ir specifiką lyginant su bendrąja gyventojų populiacija.

Apklausti **66 kaliniai**, **54 „dvasininkai“**: katalikų kunigai, vienuolės, tikybos mokytojos ir VDU teologijos fak. studentai, **51 teisininkai**.

Šios kontrastinės grupės tarsi skirtingi poliai turėtų atskleisti kraštutines teises nuostatas: radikalizmas – humanizmas; teisėtumas – teisėtumo nepaisymas.

2 pav. Kontrastinių grupių dalis bendroje imtyje

Visos šios kontrastinės grupės buvo prijungtos prie bendros Lietuvos gyventojų matricos. Tokiu būdu bendroji tyrimo aibė buvo susiaurinta iki 887 asmenų, tačiau lyginant kontrastinių grupių duomenis su bendrais Lietuvos gyventojų rodikliais, naudojami visi 933 klausimynų rezultatai.

Apibendrinant tyrimo imties charakteristikas galima konstatuoti, kad tikimybinės kvotinės atrankos strategija pasitvirtino. Buvo suformuota esminius populiacijos sociodemografinius rodiklius, bei tyrimo tikslus ir uždavinius atitinkanti tyrimo imtis. Nors ir neatitinkanti formalių atsitiktinės imties reikalavimų, turint galvoje lizdų įvairovę, imties dydį ir sociodemografinių charakteristikų atitikimą populiacijos statistiniams rodikliams, šio tyrimo imtis gali būti traktuojama kaip reprezentatyvi ir tenkinanti bendruosius tyrimo reikalavimus.

2.2. Teisinės sąmonės tyrimo būtiniosios ginties aspektu rezultatai

2.2.1. Nuomonių ir nuostatų apie būtinąją gintį raiškos ypatumai

Įvairių būtiniosios ginties veiksmų vertinimas svyravo nuo akivaizdaus pritarimo iki labai stipraus nepritarimo. Didžiausio respondentų palaikymo susilaukė būsto neliečiamumo ir asmens gyvybės bei sveikatos gynyba, nors šie teisiniai gėriai buvo ginami gana radikaliais būdais ir priemonėmis (sunkiai ar net mirtinai sužeidžiant užpuoliką). Tai rodo, kad Lietuvos visuomenė pritaria pačiai būtiniosios ginties idėjai. Lietuvos gyventojams itin aktuali gyvybės, sveikatos, būsto neliečiamumo ir turto apsauga. Daugeliu atvejų buvo pritarta netgi krašutiniams šių vertybių gynybos būdams (radikaliai gyvybės gynybai pritaria 78 proc., būsto neliečiamumo gynybai – 89 proc., radikaliai turto gynybai – 59 proc. respondentų).

Tai, kad didžiausių visuomenės preferencijų susilaukė ne tie „nekalti“ būtiniosios ginties veiksmai, dėl kurių užpuolikai patyrė tik nedidelę žalą, o būtent krašutiniai gynybos būdai, rodo, kiek visuomenei yra svarbu apsaugoti tam tikrus teisinius gėrius. Gynybos veiksmais užpuolikui padarytos žalos dydis vertinant konkrečias būtiniosios ginties situacijas didesnės reikšmės neturėjo. Visiško visuomenės nepritarimo susilaukė nematerialių vertybių – garbės ir orumo gynyba, o taip pat situacijos, kuriose „auka“ pati išprovokuoja konfliktą. Ši tendencija dar labiau paryškina įspūdį, kad visuomenėje yra susiformavusios „svarbios“ ir „nesvarbios“ vertybės, kurios ir lemia pritarimą arba nepritarimą jų gynybai. Būtent ginamos vertybės statusas, o ne pačios gynybos pobūdis ar kitos aplinkybės turi didžiausią įtaką vertinant būtinąją gintį.

Norint išsamiau ištirti būtiniosios ginties vertinimų specifiką Lietuvoje, visuomenės požiūris į būtinąją gintį buvo tiriamas dviem aspektais: pagal natūraliai susiklosčiusią visuomenės teisinių nuostatų struktūrą (psichometrinį modelį) ir standartizuotus teisinius būtiniosios ginties vertinimo kriterijus (juridinį modelį).

6 lentelė. Būtiniosios ginties vertinimų faktorizacija: psichosometrinis modelis

Pirminės būtiniosios ginties vertinimų SKALĖS	Vidutinis pritarimas situacijoms, patenkančioms į skalę	SUBSKALĖS		
		Nepagrįsta gynyba	Itin radikali gynyba	Sąlyginai pateisinama gynyba
Neproporcinga gynyba	17 %	11 %	17 %	26 %
Radikali turto gynyba	59 %			
Proporcinga gynyba	65 %	Formaliai proporcinga gynyba	Neabejotinai proporcinga gynyba	
		60 %	78 %	

7 lentelė. Būtiniosios ginties vertinimų faktorizacija: juridinis modelis

Teisiniai būtiniosios ginties vertinimo kriterijai	SKALĖS	Vidutinis pritarimas situacijoms, patenkančioms į skalę	SUBSKALĖS		
Teisinis gėris, į kurį pasikėsinta	Mažareikšmio gėrio gynyba	47 %	Radikali gynyba	Proporcinga gynyba	
			31 %	81 %	
	Nematerialaus gėrio gynimas	14 %	Nepagrįsta gynyba	Sąlyginai pagrįsta gynyba	
			11 %	18 %	
	Turto gynimas	64 %	Radikali gynyba	Proporcinga gynyba	
			58 %	78 %	
	Sveikatos ir gyvybės gynyba	63 %	Didelę žalą padariusi gynyba	Nuosaiki gynyba	
			61 %	67 %	
Užpuoliko ir aukos jėgų santykis	Užpuolikas pranašesnis už auką	55 %	Abejotinas pagrindas gintis	Radikali gynyba	Proporcinga gynyba
			55 %	53 %	52 %
	Užpuoliko ir aukos jėgų pusiausvyra	39 %	Abejotinas pagrindas gintis	Radikali gynyba	Proporcinga gynyba
			28 %	41 %	49 %
Užpuolikui padarytos žalos dydis	Lengvas kūno sužalojimas	53 %			
	Sunkus kūno sužalojimas	48 %	Abejotinas pagrindas gintis		Konkrečiau gėrio gynyba
			12 %		61 %
	Užpuolikas miršta	41 %	Abejotinas pagrindas gintis	Radikali gynyba	Proporcinga gynyba
			12 %	21 %	66 %

6 ir 7 lentelėse matyti, kad tiek psichometrinis, tiek ir juridinis modelis, vienas kitą papildydami, gana logiškai ir taikliai atspindi visuomenės teisinių nuostatų struktūrą. Tačiau tenka pripažinti, kad kai kurios juridinio modelio „dirbtinės“ konstrukcijos „neveikia“ – nėra reikšmingos visuomenei vertinant būtiniosios ginties situacijas. Tai pasakytina apie sveikatos ir gyvybės gynybą, apie gynybą, kai užpuolikas yra pranašesnis už auką ir kai užpuolikui padaroma nedidelė žala. Tuo tarpu psichometrinio modelio visos komponentės yra veiksmingos - jos sistemiškai atskleidžia visuomenės vertinimų struktūrą ir specifiką.

Siekiant atskleisti Lietuvos visuomenės teisinių nuostatų specifiką, Lietuvos gyventojų nuomonė buvo palyginta su Vokietijos visuomenės pozicija analogiškais būtiniosios ginties klausimais. Tarpkultūrinio būtiniosios ginties vertinimų palyginimo rezultatai apibendrinti 8 lentelėje.

8 lentelė. Tarpkultūrinis būtiniosios ginties vertinimų palyginimas

Kvartiliai pagal pritarimą būtinajai ginčiai Lietuvoje	Būtiniosios ginties situacijos	Lietuvoje (N _{LT} =887)			Vokietijoje (N _D =3014)		
		Prita- rimas	Abejo- nė	Nepri- tari- mas	Prita- rimas	Abejo- nė	Nepri- tari- mas
		%	%	%	%	%	%
Q _{4/4}	Vyras savo bute nušauna ginkluotą įsibrovėlį	89 > *	6	5	82	3	15
	Boksininkas lengvai sužeidžia kelis jį užpuolusius vaikus	78 > *	8	14	69	1	30
	Vyras, peiliu gindamasis nuo stipresnio užpuoliko, jį sunkiai sužeidžia	77 > *	9	14	39	4	57
	Kavinės savininkas nušauna kelis reketininkus	76 > *	10	14	75	3	22
Q _{3/4}	Vyras lengvai sužeidžia kelis į automobilį įsilaužusius vagis	67 < *	10	23	95	1	4
	Vyras lengvai sužeidžia į jo automobilį įsilaužusį vagį	63 < *	7	30	88	1	11
	Sodo savininkas radijo imtuve įtaiso sprogmenis, kurie sunkiai sužeidžia įsibrovėlį	59 > *	8	33	31	1	68
	Boksininkas lengvai sužeidžia jį užpuolusį vaikina	54 > *	19	27	42	1	57
	Vyras nušauna į jo butą įsibrovusį nepažįstamąjį	55 > *	15	30	43	5	52
	Ūkininkas šaudamas į tvarto padegėją sunkiai jį sužeidžia	53 > *	12	35	21	2	77
	Vienkiemio gyventojas gindamasis nuo kaimyno peiliu sunkiai jį sužeidžia	50 > *	16	34	8	2	90
Q _{2/4}	Kavinės savininkas nušauna jį reketavusį vyrą	43 > *	20	37	14	2	84
	Vaikinas lenvai sužeidžia jo merginą įžeidusį jaunuolį	27 > *	10	63	3	0	97
Q _{1/4}	Stiprus vyras pastumia jį užgauliojusį silpnesnį vyrą, kuris nukrenta, susižaloja galvą ir miršta	12 > *	22	66	13	2	85
	Vyras, parke stebėjęs besimylinčią porą, peiliu sunkiai sužeidžia jį už smalsumą užpuolusį silpnesnį meilužį	9 > *	23	68	2	1	97
	Silpnas vyras pastumia jį užgauliojusį stipresnį vyrą, kuris nukrenta, susižaloja galvą ir miršta	12 < *	18	70	23	4	73
	Vyras, parke stebėjęs besimylinčią porą, peiliu sunkiai sužeidžia jį už smalsumą užpuolusį stipresnį meilužį	14 > *	12	74	9	1	90
	Vyras, savo vairavimu suerzinęs kitą vairuotoją, apsigina grasindamas ginklu	9 > *	7	84	5	1	94
	Vertinimo vidurkis % Paskliaujamas intervalas (p=0,05)	47 (38-56)	13 (11-15)	40 (31-49)	37 (27-47)	2	61 (51-71)

>/< Pritarimų būtinajai ginčiai Lietuvoje santykis su pritarimu tai pačiai būtiniosios ginties situacijai Vokietijoje.

* Skirtumas tarp pritarimo būtinajai ginčiai Lietuvoje ir Vokietijoje yra statistiškai reikšmingas (Chi² statistika: p<= 0,05).

Lyginant būtiniosios ginties vertinimus Lietuvoje ir Vokietijoje, į akis pirmiausia krenta bendroji tendencija – skirtingas šių vertinimų poliariškumas. Jei vokiečiai akivaizdžiai nepritaria daugumai būtiniosios ginties atvejų ir palaiko savigyną tik esant kraštutinėms aplinkybėms, tai lietuviai teigiamai vertina daugelį būtiniosios ginties veiksmų ir nepritaria tik aiškaus pagrindo neturinčiai nematerialių vertybių gynybai.

Taip pat paaiškėjo, kad Vokietijos gyventojų vertinimai žymiai racionalesni, nei lietuvių. Vokietijos gyventojai akivaizdžiai pritaria neišvengiamai gynybai, kai kilusi grėsmė didžiulė ir išlikti galima tik sunkiai sužalojant užpuoliką (pvz. kai naktį į butą įsilaužia ginkluotas

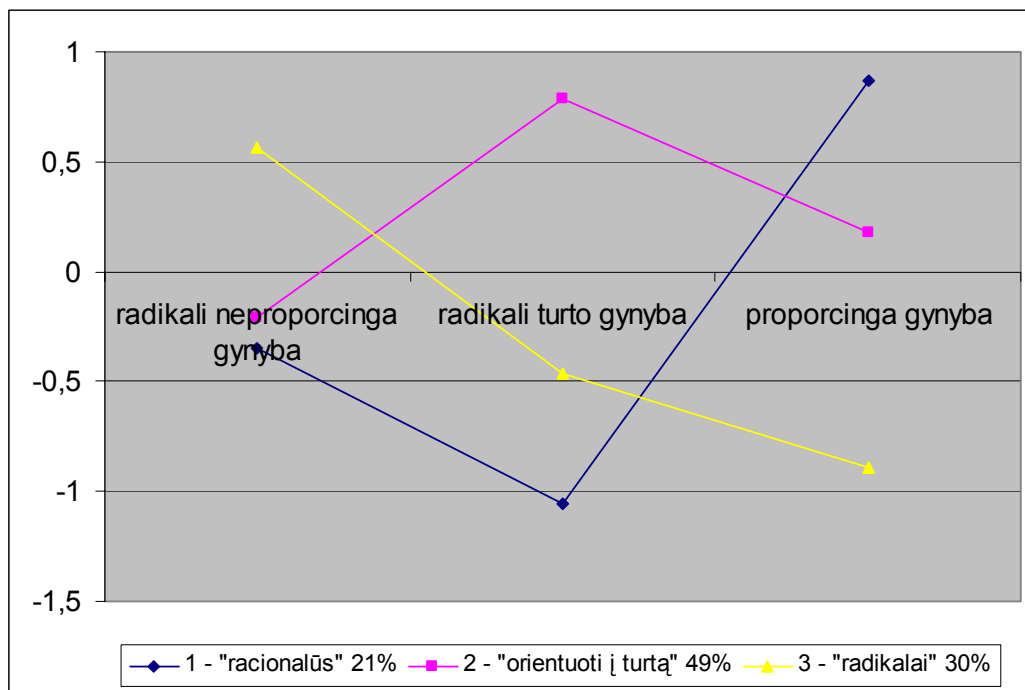
užpuolikas arba organizuota gauja užpuola verslininką). Taip pat vokiečiai palaiko gynybą, kai ginant neabejotinai teisėtus interesus, užpuolikai padaroma tik nedidelė žala (lengvas kūno sužalojimas).

Taip pat vokiečių vertinimams didžiulę reikšmę turėjo užpuoliko ir aukos jėgų santykis. Antai kavinės savininko gynyba nuo organizuotos gaujos buvo palankiai įvertinta net 75 proc. respondentų. Tačiau kai verslininką užpuola tik vienas reketininkas, tokiai gynybai pritaria tik 14 proc. apklaustųjų. Tas pats jėgų pusiausvyros pasikeitimo efektas ryškus ir vertinant boksininko savigyną nuo vieno ir kelių užpuolikų (kai užpuolikai keli, gynybai pritaria 69 proc. respondentų, o kai užpuolikas tik vienas – 42 proc.) bei buto savininko gynybą nuo įsilaužėlio (įsilaužėlis ginkluotas, gynybai pritaria 82 proc. respondentų, kai neginkluotas – tik 43 proc.). Taigi, nors vokiečių tyrėjai ir priėjo išvados, kad visuomenės vertinimai neatitinka būtiniosios ginties teisės normos griežtumo, tačiau tenka pripažinti, kad Vokietijos gyventojų požiūris į gynybą yra pakankamai racionalus ir atitinka loginius-teisinius proporcingumo kriterijus.

Tuo tarpu Lietuvos gyventojų požiūris į būtinąją gintį yra labiau radikalus, kur kas ryškiau disonuoja su loginiais-teisiniais kriterijais. Nepriklausomai nuo gynybos pasekmių ir aukos bei užpuoliko jėgų santykio, Lietuvoje pritariama net ir radikaliai turto ir gyvybės gynybai. Vieningai Vokietijos ir Lietuvos gyventojai nepritaria tik nematerialių vertybių gynybai. Tačiau visų kitų gynybos atvejų vertinimai šiose visuomenėse gana stipriai skiriasi.

Įdomu ir tai, kad Vokietijos gyventojai kur kas aiškiau išreiškė savo poziciją būtiniosios ginties klausimais, nei Lietuvos. Jei neturinčių nuomonės Vokietijoje buvo 0 – 5 proc., tai Lietuvoje 6 – 23 proc. respondentų. Toks skirtumas gali būti paaiškintas nevienodu abiejų teisinių sistemų stabilumu bei su tuo susijusiu teisės normų žinojimu.

Norint sužinoti, kokie socialiniai, teisiniai ar psichologiniai faktoriai daugiau lemia visuomenės teisinių nuostatų struktūrą, buvo tikslinga atrasti respondentų statistinius tipus, susiklostančius pagal jų požiūrį į būtinąją gintį. Šis statistinių tipų instrumentas apima atskiras žmonių grupes, turinčias labai skirtingas gyvenimo sąlygas, interesus, asmens savybes, todėl gali būti naudojamas gilesniam teisinių nuostatų specifikos ir priežastingumo suvokimui. Klasterizacijos rezultatai pateikti 3 paveiksle.

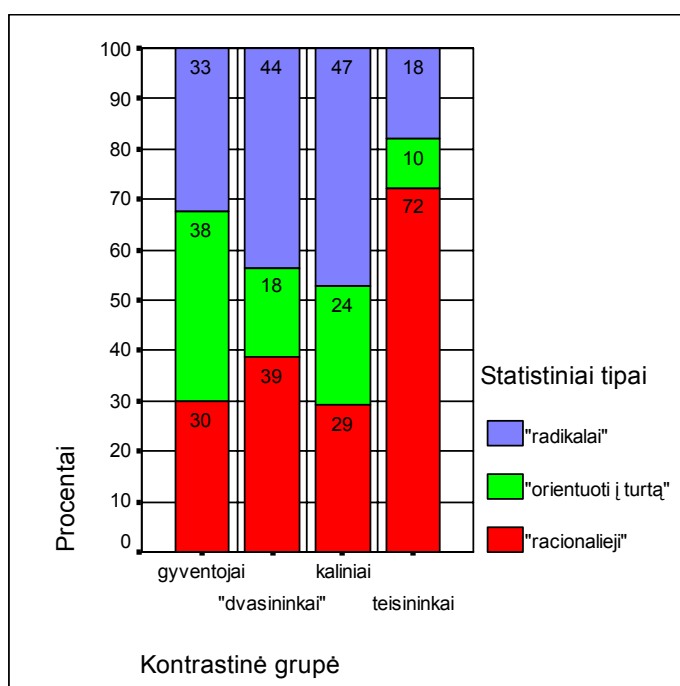
3 pav. Respondentų statistiniai tipai, susiklostantys pagal būtinosios ginties vertinimus

Paaikškėjo, kad egzistuoja ganėtinai skirtingos (poliarizuotos) pagal būtinosios ginties vertinimus respondentų statistinės grupės. Pirmąją „racionaliųjų“ grupę galima charakterizuoti kaip pasižyminčią pozityviu loginiu mąstymu ir aiškiomis preferencijomis proporcingai gynybai. Tuo tarpu nei neproporcinga, nei radikali turto gynyba „racionaliųjų“ nebuvo palaikoma. Todėl galima teigti, kad ši grupė būtinosios ginties veiksmus vertino atsižvelgdama į loginius-teisinius kriterijus ir sugebėjo atsiriboti nuo subjektyvių emocinių ar pseudohumanistinių spekuliacijų. Įdomu tai, kad ši statistinė grupė pati mažiausia – tesudaranti tik penktadalį visų tiriamųjų. Darytina išvada, kad tik nedidelės mūsų visuomenės dalies teisinės nuostatos yra pagrįstos racionalių pradų ir aiškia orientacija į objektyvias teisinės elgesenos reguliavimo ir jos vertinimo taisykles.

Antroji „orientuotų į turta“ statistinė grupė pati gausiausia, ją sudaro beveik pusė visų tiriamųjų. Tai taip pat santykinai racionali grupė, kuri savo vertinimus grindžia ne tiek objektyviais, visuotinai priimtinais loginiais kriterijais, kiek asmeniniu polinkiu daugelį socialinių santykių matuoti per materialią jų išraišką ir vertę. „Į turta orientuotiems“ asmenims vertinant būtinosios ginties veiksmus, iš esmės nėra svarbios tokios aplinkybės kaip užpuoliko ir aukos jėgų santykis, užpuolikui padarytos žalos dydis ar gynybos ir pasikėsimo proporcingumas. Didžiausią reikšmę „orientuotiems į turta“ vertinant gynybos veiksmus turi pats ginamo teisinio gėrio statusas ir subjektyviai suvokiama materialio jo vertė. Materialiai vertingo gėrio gynyba yra pateisinama be išlygų, nepaisant pačių radikaliausių jos gynimo būdų ir pasekmių. Taigi, dar kartą pasitvirtina tezė, kad turto ir nuosavybės apsauga posovietinėje ribotų

išteklių visuomenėje yra neproporcingai aktuali lyginant su kitomis demokratinės visuomenės vertybėmis, kaip pagarba žmogaus gyvybei, kitų asmenų interesams.

Trečioji – „radikaliųjų“ respondentų statistinė grupė nepalaikė nei racionalios proporcingos, nei radikalios turto gynybos. Jų preferencijos buvo skirtos išskirtinai kraštutinėms būtiniosios ginties formoms. Tai, kad „radikalieji“ sudaro pakankamai didelę grupę – daugiau nei trečdalį visų tiriamųjų, taip pat gana ryškiai charakterizuoja mūsų transformacinės visuomenės teisinę sąmonę. Visai teisinei sistemai trūkstant aiškaus kryptingumo ir stabilumo, didelė visuomenės dalis savo elgseną orientuoja ir kitų veiksmus vertina ne vadovaudamasi loginiais-teisiniais kriterijais ir bendrais demokratijos bei humanizmo principais, o emociniais stimulais ir subjektyvia patirtimi. Dėl tokios „radikaliosios“ visuomenės dalies teisinių nuostatų dezorientacijos, itin nukenčia teisinė būtiniosios ginties idėja ir socialinis jos veiksmingumas.

4 pav. Respondentų statistiniai tipai pagal kontrastinę grupę

Respondentų statistiniai tipai bendroje gyventojų populiacijoje pasiskirstė gana tolygiai, tačiau lyginant atskiras kontrastines grupes itin ryškiai atsiskleidė statistinių tipų charakteris.

Aiškiausia pasirodė teisi-ninkų orientacija į racionalius gynybos vertinimo kriterijus. Kaliniams akivaizdžiai būdinga preferencija radikalioms gynybos formoms. Tuo tarpu „dvasininkai“ mažiausiai aktualizavo radikalią turto ir nuosavybės gynybą.

Klasterinės analizės būdu sudaryti statistiniai respondentų tipai leido giliau pažvelgti į teisi-nių nuostatų struktūrą ir nustatyti, kokie veiksniai – loginiai-teisiniai ar individualūs-vertybiniai labiau lemia šių nuostatų specifiką.

Psichometrinio teisnių nuostatų modelio priklausomybė nuo autoritazmo įverčių parodė (žr. 9 lentelę), kad kuo ryškesnis atsiribojimas ir kritiškumas, tuo stipriau pritariama būtinajai ginčiai bei radikaliai turto gynybai. Nemažai atsiribojimo ir kritiškumo skalės indikatorių (tokių kaip „pirmiausiai reikia rūpintis savais“, „reikia neleisti užsieniečiams pirkti žemės“, „sterilizacija gali apsaugoti visuomenę nuo skurdo“, „per daug rūpinamės nusikaltėliais“, „kariuomenės finansavimas perdidelis“) išreiškia ne tik netoleranciją kitų atžvilgiu, bet ir

išskaičiavimą, asmeninės naudos siekimą. Taigi, suprantama, kodėl pritarimas radikaliai turto gynybai yra glaudžiai susijęs su respondentų atsiribojimo ir kritiškumo įverčiu.

Tikrinant dar stipriau išreišotos netolerancijos – nepakantumo kitokiems ir būtiniosios ginties vertinimų priklausomybę paaiškėjo, kad kuo ryškesnis nepakantumas, tuo labiau pritariama daugumai gynybos atvejų. Įdomu tai, kad palankiai vertinama net ir radikali menkaverčio turto bei nematerialių vertybių gynyba, sunkiai ar net mirtinai sužalojant užpuoliką, tačiau nevisada pateisinama teisėta nuosavybės ir gyvybės bei sveikatos gynyba. Tokie akivaizdūs gynybos vertinimų prieštaravimai rodo, kad esant radikaliai nepakantumui kitų atžvilgiu, būtinoji gintis vertinama gana inertiškai, neatsižvelgiant į loginius kriterijus. Tokiems spontaniškiems vertinimams dižiulę įtaką turi asmens autoritarinės nuostatos.

9. lentelė Būtiniosios ginties vertinimų ir autoritarinių nuostatų sąryšiai

Autoritarinių nuostatų skalės Cronbach $\alpha = 0,7$. Trys faktoriai paaiškina 31 % sklaidos	M-vidurkis	SD-standartinis nuokrypis	Vidutiniai pritrimo %
Atsiribojimas ir kritiškumas	1,21	0,76	45
Nepakantumas kitokiems	1,06	0,74	26
Tolerancija jautrioms grupėms	0,83	0,95	24

9 lentelės tęsinys

Psichometrinis modelis			
Būtiniosios ginties vertinimo faktoriai	Atsiribojimas ir kritiškumas	Nepakantumas kitokiems	Tolerancija jautrioms socialinėms grupėms
bendras bg faktorius	Phi = 0,12; N = 900; p = 0,00	Phi = 0,1; N = 900; p = 0,00	Phi = -0,1; N = 900; p = 0,00
radikali neproporcinga gynyba	Vidurkiai lygūs	Phi = 0,18; N = 900; p = 0,00	Vidurkiai lygūs
radikali turto gynyba	Phi = 0,2; N = 900; p = 0,00	Vidurkiai lygūs	Vidurkiai lygūs
proporcinga gynyba	Vidurkiai lygūs	Vidurkiai lygūs	Phi = -0,1; N = 900; p = 0,00

Crosstabs

Lietuvos visuomenės teisinių nuostatų charakteristika, be abejo, būtų nepilna neatskleidžiant sociodemografinio jos turinio. Ne tik subjektyvios psichosocialinės asmens savybės ir bendros visuomenės vertybės, bet ir objektyviai egzistuojanti demografinių veiksnių sistema neabejotinai veikia visuomenės teisinę elgseną ir vertinimus. Kadangi būtiniosios ginties vertinimų priklausomybė nuo įvairių demografinių kintamųjų buvo nevienoda, 10 lentelėje pateikiami tik reikšmingiausi teisinių nuostatų ir demografinių veiksnių sąryšiai.

10 lentelė. Psichometrinio modelio priklausomybė nuo demografinių charakteristikų

Būtinios ginties faktoriai	Kontrastinė grupė	Lytis	Gyvenama vieta	Amžius	Išsimokslinimas	Pareigų pobūdis	Asmeninės pajamos	Visuomeninė padėtis	Užimtumas
1.Bendras vertinimo faktorius	**	***	*			**			
2.Neproporcinga gynyba	***	**	*		***				**
3.Radikali turto gynyba	***		*	*	**	***	**	*	
4.Proporcinga gynyba	***	***	*	**	***	***	***		***

Pastaba! Tikrinta statistiniais metodais pagal Mann-Whitney ir Kruskal-Wallis (dvipusis modelis):

☐ Vertinimai priklauso nuo demografinių charakteristikų: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

☐ Vertinimai nepriklauso nuo demografinių charakteristikų.

1. **Būtinios ginties vertinimams bendrai** buvo reikšmingi tokie sociodemografiniai kintamieji: *kontrastinė grupė*, *lytis*, *gyvenamoji vieta* ir *pareigų pobūdis*. Kalinių ir teisininkų kontrastinės grupės aiškiau pritarė būtinajai ginčiai nei „dvasininkų“ grupė. Vyrai taip pat kur kas labiau palaikė daugumą būtinios ginties veiksmų lyginant su moterimis. Tuo tarpu didmiesčių gyventojai labiau rezervuoti vertino daugumą gynybos situacijų nei rajonų, mažesnių miestelių ir kaimų gyventojai. Įdomu tai, kad būtinios ginties vertinimams gana reikšmingas buvo pareigų pobūdis. Pasirodė, kad aukštas pareigas užimantys asmenys ir laisvai samdomi kūrybiniai darbuotojai žymiai rečiau pritaria gynybos veiksams nei vidutinio rango vadovai ar pavaldiniai. Šiuo atveju išryškėja tendencija, kad ne tik politinė-autoritarinė sistema, bet ir griežti darbo santykiai ugdo autoritarinę asmenybę, įtakodami ir jos vertinimus – tie, kurių darbo santykiai reikalauja paklusnumo, mažiau linkę nuolaidžiauti užpuolikams nei darbo srityje daugiau pasiekę asmenys.

2. **Radikalios neproporcingos gynybos vertinimams** didelės įtakos turėjo respondentų *kontrastinė grupė*, *lytis*, *gyvenamoji vieta*, *išsimokslinimas*, *užimtumas*. Radikalios gynybos formoms aiškiausiai pritarė kalinių grupė. Taip pat kur kas labiau nei moterų buvo išreikštos vyrų preferencijos radikaliai ir neproporcingai gynybai. Ši tendencija sietina su „turtingesne“ vyrų ir kalinių būtinios ginties patirtimi ir asmeniniu pasirengimu prireikus fiziškai apginti savo interesus. Didmiesčių gyventojai labiau skeptiškai vertino radikalią savigyną nei asmenys, gyvenantys mažesniuose miesteliuose ir kaimuose. Didelę įtaką radiklios gynybos vertinimams turėjo išsimokslinimas – aukštąjį išsimokslinimą įgiję asmenys dažniau nepritarė neproporcingai gynybai. Galima daryti prielaidą, kad labiau išprususiems respondentams geriau pavyko „išspręsti“ būtinios ginties situacijas vadovaujantis loginiais-teisiniais kriterijais, nes tikrai ne kiekvienas pilietis gali racionaliai įvertinti visas gynybos aplinkybes proporcingumo aspektu. Užimtumas įtakojo respondentų vertinimus taip, kad nuolatinį darbą turintys asmenys mažiau

palaikė radikalią gynybą nei bedarbiai, studentai ir net pensininkai. Darytina prielaida, kad užimtumas, nuolatinis darbas suteikia žmogui stabilumo, todėl būtent dirbantys asmenys buvo mažiau linkę pritarti kraštutinėms gynybos formoms.

3. **Radikalios turto gynybos** vertinimams buvo reikšmingi demografiniai kintamieji: *kontrastinė grupė, amžius, gyvenamoji vieta, išsimokslinimas, pareigų pobūdis, asmeninės pajamos, visuomeninė padėtis*. Radikalios turto gynybai labiausiai simpatizavo bendroji gyventojų populiacija, o mažiausiai – „dvasininkų“ ir teisininkų grupės. Aiškus visuomenės pritarimas radikalioms turto gynimo formoms dar kartą parodo materialinių vertybių svarbą posovietinėje ribotų išteklių visuomenėje. Kraštutinius turto gynybos būdus labiau palaikė jauni ir pagyvenę, nei vidutinio amžiaus respondentai. Jaunimo simpatijas radikaliai turto gynybai galėjo lemti didesnis šios grupės impulsyvumas ir reakcingumas. Tuo tarpu pagyvenusių žmonių preferencijos radikaliai turto gynybai rodo išskirtinę materialių vertybių svarbą šios kartos gyvenime. Radikalios turto gynybai labiau pritarė mažesnių miestelių ir kaimų gyventojai, mažiau išsimokslinę, žemesnes pareigas užimantys, mažesnes asmenines pajamas gaunantys ir žemesniems socialiniams sluoksniams priklausantys asmenys.

4. Požiūriui į **proporcingą gynybą** buvo reikšmingi sociodemografiniai kintamieji: *kontrastinė grupė, lytis, amžius, gyvenamoji vieta, išsimokslinimas, pareigų pobūdis, asmeninės pajamos, užimtumas*. Palankiausiai proporcingą gynybą įvertino teisininkų grupė, remdamsi juridiniais kriterijais ir, be abejonės, proporcingumo principu. Šiek tiek nustebino, jog proporcingai gynybai labiau pritarė moterys, nei vyrai. Tačiau vyrų požiūrį į būtinąją gintį daugiau lėmė jų asmeninė patirtis ir impulsyvumas, o moterys vertino labiau rezervuotai, tarsi „iš šalies“, todėl joms geriau pavyko atsiriboti nuo subjektyvių emocinių stimulų. Proporcingą gynybą labiausiai palaikė vidutinio amžiaus respondentai, pasižymintys didesniu pažiūrų stabilumu ir objektyvumu, nei jaunimas ar pagyvenusio amžiaus žmonės. Taip pat aukštasis išsimokslinimas, didesnės pajamos, aukštesnės pareigos ir pastovus darbas šiuo atveju lėmė aiškesnį pritarimą proporcingai gynybai.

Tikrinant psichometrinio būtiniosios ginties vertinimų modelio struktūros priklausomybę nuo sociodemografinių veiksnių išryškėjo tendencijja, kad didesniu stabilumu ir aukštesniu socialiniu statusu pasižyminčios visuomenės grupės būtinąją gintį vertina labiau pagal juridinius-loginius principus ir iš esmės pritaria teisininkų ir valsybės pozicijai šiuo klausimu. Tuo tarpu žemesnio statuso asmenų vertinimai labiau paremti emocinėmis-vertybinėmis nuostatomis ir aiškiai disonuoja su teisiniais kriterijais.

2.2.2. Visuomenės žinių apie teisę į būtinąją gintį pobūdis

Šalia būtiniosios ginties situacijų, kurios klausimyne sudarė tam tikrą sistemą ir buvo skirtos tiek psichometriniam, tiek ir juridiniam būtiniosios ginties vertinimo modeliui testuoti, buvo suformuluotos ir kelios papildomos situacijos, kurių vertinimai turėjo atsakyti į tam tikrus specifinius klausimus. Šių klausimų paskirtis – nustatyti visuomenės teisinį išprusimą, o tiksliau – juridinio būtiniosios ginties reglamentavimo žinojimą. Jei ankstesnioji klausimų grupė buvo nukreipta į būtiniosios ginties subjektyvų vertinimą, tai šia klausimų grupe buvo siekiama išsiaiškinti objektyvaus juridinio vertinimo žinojimą, kuris tiek kriminologų, tiek ir teisės teoretikų priskiriamas ne tik vienam svarbiausių teisinės sąmonės veiksnių, bet ir teisės veikimo, jos efektyvumo bei legitimumo principų.⁸¹

11 lentelė. Respondentų pasiskirstymas pagal teises žinias apie būtinąją gintį

Ką akivaizdaus užpuolimo metu įstatymas leidžia aukai?	Pritarimas %	Kaip įstatymas leidžia gintis?	Pritarimas %
Leidžia gintis	41 %	Nepadarant pernelyg didelės žalos užpuolikui	44 %
Įpareigoja vengti konflikto	10 %	Visomis įmanomomis priemonėmis	17 %
Rekomenduoja kreiptis pagalbos	39 %	Nežinau	39 %
Nežinau	10 %		

11 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad visuomenės teisinės žinios būtiniosios ginties klausimais yra labai ribotos. Didelė dalis respondentų mano, kad valstybė, užuot leidusi piliečiams apsiginti patiems, akivaizdžiai gresiančio užpuolimo metu, rekomenduoja kreiptis pagalbos į kitus asmenis ar valstybines institucijas. Taip pat didelė dalis respondentų yra įsitikinę, kad teisėtai gintis galima tik nepadarant didelės žalos užpuolikui.

Tokiu būdu atsiskleidė žymus prieštaravimas tarp subjektyvių būtiniosios ginties vertinimų ir įsivaizduojamo teisinių taisyklių žinojimo. Respondentai, manydami, kad įstatymas leidžia tik atsargią gynybą, akivaizdžiai pritaria ir simpatizuoja net ir pačioms radikaliausioms būtiniosios ginties formoms. Tai įrodo, kad mūsų visuomenėje teisės normos dar nėra gerai žinomos ir tikrai negali orientuoti piliečių teisinės elgsenos. O taip pat atskleidžia, kiek mažai visuomenės teisinių nuostatų struktūrai svarbios yra teisinės-procesinės taisyklės.

Taip pat buvo aktualu patikrinti, kaip svarbi visuomenei pati savigynos idėja. Buvo tikslinga nustatyti, ar valstybės propaguojamai ir palaikomai besąlygiškos gynybos prieš akivaizdžiai neteisėtą ir pavojingą pasikėsšinimą idėjai yra pritariama visuomenėje.

⁸¹ Zippelius, R. Grundbegriffe der Rechts- und Staatssoziologie. 2. Aufl.. München, 1991. S. 365.

Vyras, iš kurio penki vyrai gatvėje reikalavo jo pinigines, vieną iš jų nudūrė.	Vertinimai %
Vyras psielgė teisingai – tai užpuolikai elgėsi neteisėtai, todėl auka įgijo teisę gintis visais įmanomais būdais.	57 %
Verčiau reikėjo atiduoti piniginę – žmogaus gyvybė brangesnė.	30 %
Nežinau	13 %

Respondentų atsakymai parodė gana aiškų visuomenės pritarimą būtiniosios ginties idėjai. Lietuvos visuomenė nėra linkusi nusileisti nusikaltėliams ir simpatizuoja asmenims, kurie patys kovoja prieš neteisėtus veiksmus. Šiuo atveju Lietuvos visuomenė nėra humaniška ir atlaidi nusikaltėliams, bet labiau palaikanti teisėtus piliečių interesus bei suvokianti būtiniosios ginties idėją ir socialinę reikšmę. Todėl aktualu išskirti bendrųjų teisės principų ir idėjų intuityvų žinojimą nuo procenių teisinių taisyklių profesionalaus išmanymo.

Šiuo požiūriu akivaizdžiai išsiskyrė subjektyvus respondentų būtiniosios ginties vertinimas ir objektyvus šios normos žinojimas. Todėl dalinai pasitvirtino teorinėje šio darbo dalyje išsakyta prielaida, kad žemas visuomenės teisinių žinių lygis dažnai yra susijęs su nepasitenkinimu ir nepasitikėjimu teisine sistema. Menkas teisės normų išmanymas turi įtakos bendram teisinės sąmonės pobūdžiui – teisiškai neišprususi visuomenė nepalaiko pozityviosios teisės idėjų ir jų gynimo būdų. Tokiu būdu teisinė sąmonė praranda savo funkciją – teisės legitimaciją visuomenėje, o teisė be legitimumo praranda savo veiksmingumą.

Tačiau suversti visą kaltę visuomenei dėl menko teisės normų išmanymo ir žemo teisinio sąmoningumo nebūtų korektiška. Visuomenės teisinis išprusimas didelia dalimi priklauso tiek nuo subjektyvių, tiek ir nuo objektyvių veiksnių. Subjektyvūs visuomenės teisinio išprusimo veiksniai yra visuomenės motyvacija, noras žinoti daugiau apie galiojančias teisės normas. Tuo tarpu objektyvūs veiksniai, tokie kaip teisės normų nepastovumas, dažnas jų keitimas, valstybės aiškos pozicijos tam tikrais teisiniais klausimais nebuvimas, staigus perėjimas iš autoritarinės politinės sistemos į demokratinę, nepriklauso nuo visuomenės valios, tačiau neabejotinai įtakoja visuomenės teisinę sąmonę.

2.2.3. Visuomeninės būtiniosios ginties elgsenos tendencijos

Tiriant visuomenės teisinės sąmonės specifiką labai svarbu buvo išsiaiškinti ir asmeninę respondentų būtiniosios ginties patirtį, jų elgseną bei jos įtaką gynybos vertinimams.

13 lentelė. Respondentų asmeninė būtiniosios ginties patirtis

25. Bent kartą pačiam teko gintis	25a. Kiek kartų?	25b. Pasikėsinta	26. Pasinaudojo gynybos priemonėmis	26a. Gynybos priemonės	26b. Užpuolikas nukentėjo	26c. Gynyba apskūsta teisėsaugai
47 %	Kartą - 37 % Du-tris - 37 % Daug kartų - 26 %	Į gyvybę – 58 % Į turtą – 31 % Į garbę – 10 % Į kita – 1 %	33 %	Šuo - 8 % Šaun. ginklas - 12 % Dujos - 13 % Peilis - 25 % Kita - 42 %	37 %	13 %

14 lentelė. Respondentų patirtis ginant kitus asmenis

27. Bent kartą gynė kitą asmenį	27a. Asmuo buvo pažįstamas	27b. Asmuo buvo	27c. Asmuo buvo	27d. Pasikėsinta į asmenis
29 %	75 %	Šeimos narys – 27 % Draugas – 45 % Pažįstamas - 20 % Kita - 8 %	Moteris – 36 % Vaikas – 11 % Senas žmogus – 7 % Užsienietis – 3 % Žmogus su negalia – 2 % Nei vienas išvardintų – 41 %	Gyvybę – 46 % Turtą – 19 % Garbę – 34 % Kita – 1 %

Beveik pusė tiriamųjų turėjo būtiniosios ginties patirtį. Tačiau su teisiniais būtiniosios ginties klausimais teko susidurti vos 23 proc. respondentų. Tai reiškia, kad tik nedidelė visuomenės dalis būtinąją gintį vertina pagal teisinius kriterijus. Žymiai didesnę įtaką visuomenės vertinimams turi subjektyvios nuostatos, asmeninė ir aplinkinių patirtis. Tiek vertindami kitų asmenų būtinąją gintį, tiek patys tiesiogiai pasinaudodami šia teise, žmonės vadovaujasi intuicija, bendražmogiškais principais, socialinėmis normomis. Teisės normos nežinojimas kartu reiškia ir jos neveiksmingumą. Galima teigti, kad teisė šiuo atveju nereguliuoja būtiniosios ginties, o tik ją paaiškina. Kokią įtaką respondentų asmeninė patirtis turėjo jų būtiniosios ginties vertinimams, aiškiai matyti 15 lentelėje.

15 lentelė. Psichometrinio modelio priklausomybė nuo respondentų asmeninės patirties

Būtiniosios ginties vertinimo skalės	Bent kartą patiems teko gintis	Kiek kartų teko gintis	Gėris, į kurį pasikėsinta	Savigynai naudojo gynybos priemones	Gynyba apskūsta teisėsaugai	Bent kartą teko ginti kitą asmenį	Asmuo, kurį teko ginti, buvo silpnas	Susidūrė su teisiniais būtiniosios ginties kl.
1. Bendras b.g. vertinimo faktorius	**	***	*			**		
2. Neproporcinga gynyba		***	*	*	**			
3. Radikali turto gynyba	*		*			*	*	***
4. Proporcinga gynyba		**		**	*			**

Vertinimai priklauso nuo asmeninės patirties: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.
Vertinimai nepriklauso nuo asmeninės patirties.

1. Bendrai psichometrinei būtiniosios ginties vertinimo skalei turėjo įtakos respondentų asmeninė būtiniosios ginties patirtis, jos dažnumas, taip pat patirtis ginant kitus asmenis ir ginamo teisinio gėrio statusas. Asmenys, bent kartą atsidūrę būtiniosios ginties situacijoje, kur kas palankiau vertino ir kitų gynybą. Kuo didesnė buvo respondentų asmeninė patirtis, tuo aiškiau buvo pritariama būtiniosios ginties situacijoms.
2. Radikalios neproporcingos gynybos vertinimams turėjo reikšmės respondentų asmeninės patirties dažnumas – kuo didesnė patirtis, tuo aiškesnis pritarimas radikaliai gynybai. Taip pat didelę įtaką turėjo teisinio gėrio, kurį tiriamiesiems teko ginti, statusas – tie asmenys, kurie gynė turtą ir garbę bei orumą, kur kas labiau pritarė radikalioms gynybos formoms, nei asmenys, kurie gynė savo ar kitų gyvybę. Respondentai, kurie gindamiesi naudojo gynybos priemones ir kurių gynybos veiksmai buvo apskūsti teisėsaugai, aiškiau pritarė neproporcingai ir radikaliai būtinajai ginčiai.
3. Radikalios turto gynybos vertinimams buvo reikšminga respondentų asmeninė būtiniosios ginties patirtis, ginamo teisinio gėrio statusas, patirtis ginant kitus asmenis, bei teisinių būtiniosios ginties klausimų išmanymas. Tiriamieji, kuriems bent kartą teko patiems ginti savo turtą, palankiau nei kiti vertino radikalią turto gynybą. Taip pat išryškėjo įdomi atvirkštinė tendencija – respondentai, kuriems teko ginti kitus asmenis, nepalankiai vertino radikalius turto gynybos būdus.
4. Proporcingos gynybos vertinimams svarbi buvo atvirkštinė priklausomybė nuo asmeninės patirties dažnumo, nuo savigynai naudotų priemonių ir susidūrimo su teisėsaugos institucijomis. Taigi, kuo „turtingesnė“ buvo respondentų asmeninė patirtis, tuo nepalankiau jie vertino proporcingos gynybos veiksmus.

16 lentelė. Juridinio modelio priklausomybė nuo respondentų asmeninės patirties

Teisiniai būtiniosios ginties vertinimo kriterijai	Būtiniosios ginties vertinimo faktoriai	Bent kartą patiems teko gintis	Kiek kartų teko gintis	Užpuolikas nukentėjo	Bent kartą teko ginti kitą asmenį	Ginamas asmuo buvo pažįstamas	Susidūrė su teisiniais būtiniosios ginties kl.
Teisinis gėris, į kurį pasikėsinta	1. Mažareikšmio gėrio gynyba		**		*		
	2. Nematerialaus gėrio gynimas		***	*	**		
	3. Turto gynimas	**	*	**	**	**	*
	4. Gyvybės gynyba		***	**			
Užpuoliko ir aukos jėgų santykis	5. Užpuolikas pranašesnis	***	***	**	**		
	6. Jėgų pusiausvyra	*	**	**	**	*	
Užpuolikui padarytos žalos dydis	7. Lengvas kūno sužalojimas		**	***	**	**	
	8. Sunkus kūno sužalojimas	*	**			**	
	9. Užpuoliko mirtis	**	***		**		

1. Mažareikšmio teisinio gėrio gynybos vertinimams didelę įtaką turėjo asmeninės patirties dažnumas ir patirtis ginant kitus asmenis. Kuo asmeninė respondentų patirtis buvo didesnė, tuo aiškesnis buvo ir jų pritarimas mažareikšmio teisinio gėrio gynybai.
2. Pritarimas nematerialaus gėrio gynybai priklausė nuo respondentų asmeninės gynybos patirties dažnumo, nuo patirties ginant kitus asmenis ir nuo gynybos pasekmių. Įdomu tai, kad tiriamieji, kurie patys buvo linkę jėga ginti savo ir kitų asmenų garbę, palaikė tokius pat gynybos veiksmus ir vertindami būtinąsias ginties situacijas.
3. Turto gynybos vertinimams buvo reikšmingos visos asmeninės patirties aplinkybės – tiek ginamo teisinio gėrio statusas, tiek gynybos pasekmės, tiek ir patirtis ginant kitus asmenis. Simptomiška, kad respondentai, kurie patys gynė turtą, aiškiau pritarė tokiai gynybai ir vertindami būtinąsias ginties situacijas.
4. Gyvybės gynimo vertinimai didelia dalimi priklausė nuo respondentų asmeninės patirties dažnumo ir gynybos pasekmių. Kaip taisyklė, gyvybės gynimo situacijos buvo gana ekstremalios – į pavojingą pasikėsinimą buvo atsakoma kraštutiniais gynybos būdais. Todėl asmenys, nuo kurių gynybos užpuolikas teko nukentėti, žymiai palankiau vertino gyvybės gynybą, net ir kraštutines jos formas.
- 5, 6. Tiek vertinant situacijas, kuriose užpuolikas buvo pranašesnis už auką, tiek ir tas situacijas, kuriose užpuolikas nebuvo pranašesnis, respondentų pozija labai priklausė nuo jų asmeninės patirties, jos dažnumo, gynybos pasekmių bei patirties ginant kitus asmenis.
7. Vertinant situacijas, kuriose užpuolikas patiria lengvą kūno sužalojimą, reikšmingi buvo: respondentų asmeninės patirties dažnumas, gynybos pasekmės ir patirtis ginant kitus asmenis. Tiriamieji, kurie patys gana dažnai gynėsi ir dėl kurių gynybos užpuolikai nukentėjo, pritarė ir kitų asmenų gynybos veiksams, kurie sukėlė nedidelę žalą.
8. Vertinant situacijas, kuriose užpuolikas patiria sunkų kūno sužalojimą, didžiausią įtaką turėjo respondentų asmeninė patirtis, jos dažnumas ir patirtis ginant kitus asmenis. Respondentai, kuriems teko gintis, kur kas palankiau vertino būtinąją gintį, sukėlusią sunkų užpuoliko kūno sužalojimą, nei tie, kurie tokios patirties neturėjo.
9. Vertinant situacijas, kuriose užpuolikas miršta, taip pat buvo svarbi respondentų asmeninė patirtis, jos dažnumas ir patirtis ginant kitus asmenis. Tiriamieji, kurie patys gynėsi, dažniau pritarė net ir kraštutinėms gynybos formoms, užpuolikui pasibaigiančioms mirtimi.

Siekiant nustatyti respondentų potencialią teisinę elgseną būtinąsios ginties situacijose, buvo atlikta bendrojo būtinąsios ginties vertinimo faktoriaus ir trijų pritarimo gynybos pobūdžiui faktorių (pritarimo radikaliai gynybai, pritarimo nuosaikiai gynybai ir nepritarimo bet kokiai gynybai) regresinė analizė, kuri įrodė glaudų šių vertinimų ryšį. Seka išvada, kad egzistuoja

statistiškai reikšmingas ryšys tarp būtiniosios ginties situacijų vertinimo ir potencialios respondentų teisinės elgsenos. Kuo stipresnis pritarimas radikalioms gynybos formoms, tuo palankiau vertinama ir būtinoji gintis. Ir atvirkščiai – kuo stipresnis respondentų polinkis į nuosaikią gynybą arba apskritai nepritarimas bet kokioms gynybos formoms ir priemonėms, tuo nepalankiau vertinama būtinoji gintis.

Detaliau sąryšiams tarp būtiniosios ginties vertimų ir pritarimo tam tikram gynybos pobūdžiui bei bausmių politikoms atskleisti buvo atlikta šių skalių koreliacinė analizė (žr. 17 lentelę).

17 lentelė. Būtiniosios ginties vertinimų ir polinkio į įvairius gynybos būdus sąryšis

Būtiniosios ginties vertinimo modelis	Būtiniosios ginties vertinimo skalė	Koreliacijos parametrai	Pritarimas tam tikram gynybos pobūdžiui			Pritarimas bausmių politikoms	
			Radikali gynyba	Atsargi gynyba	Nepri-tarimas	Radi-kalus požiūris	Libe-ralus požiūris
1. Psichometrinis modelis	1a) bendras bg faktorius	Pearson korel. Koef.	0,38	0,09		0,31	-0,13
		Patikimumas	0,00	0,01		0,00	0,00
	1b) radikali neproporcinga gynyba	Pearson korel. Koef.	0,24	-0,07		0,11	-0,12
		Patikimumas	0,00	0,04		0,00	0,00
	1c) radikali turto gynyba	Pearson korel. Koef.	0,31	0,15	0,11	0,38	-0,08
		Patikimumas	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03
	1d) proporcinga gynyba	Pearson korel. Koef.		0,17	-0,19		
		Patikimumas		0,00	0,00		

Pagal šioje lentelėje pateiktus rodiklius aiškiai matyti, kad stipriausias ryšys yra tarp pritarimo radikaliai gynybai bei radikalaus požiūrio į bausmes ir beveik visų būtiniosios ginties vertinimo skalių. Išimtį sudaro tik proporcingos savigynos vertinimai (1d), bei respondentų asmeninis suinteresuotumas po užpuolimo kuo greičiau atgauti savo turtą (3a). Pastarosios nuostatos nekoreliuoja nei su pritarimu radikaliai gynybai, nei su radikalioms baudžiamosios politikos vetrinimais.

Seka išvada, kad kuo aiškesnis respondentų pasirengimas radikaliems gynybos būdams ir pritarimas radikaliai bausmių politikai, tuo palankiau vertinami ir būtiniosios ginties veiksmai – net ir tie, kurie kelia abejonių dėl pagrįstumo ir teisėtumo. Tai patvirtina ir bendrojo būtiniosios ginties vertinimų faktoriaus priklausomybė nuo preferencijų radikalioms gynybos formoms ir nuo simpatizavimo griežtai bausmių politikai (1a).

Taip pat egzistuoja statistiškai reikšmingas ryšys tarp proporcingos gynybos (1d) ir pasirengimo nuosaikiai gynybai. Todėl galima teigti, kad nuosaikiai gynybai pritariančios žmonės taip pat palankiai vertina ir proporcingą gynybą – kai savigynai naudojamos tik tokios priemonės ir būdai, kurie yra būtini pasipriešinti užpuolimui, neperžiangiant būtiniosios ginties ribų.

Radikaliems gynybos būdams pritariančios respondentai vienodai palankiai vertina tiek proporcingą, tiek ir radikalią savigyną, todėl ir negalima iš jų pritarimo radikaliai gynybai patikimai spręsti apie proporcingos gynybos vertinimus (1d).

Įdomi atvirkštinė priklausomybė sieja proporcingos gynybos vertinimus (1d) ir nepritarimą bet kokiai gynybai. Ta respondentų grupė, kuri skeptiškai vertino bet kokius gynybos būdus ir priemones, nepitarė ir daugumai būtinosios ginties atvejų. Įdomu tai, kad tokie „gynybos skeptikai“ neigiamai vertino net ir akivaizdžiai teisėtus gynybos veiksmus. Tokiu būdu, vertinant proporcingą gūtinąją gintį, šie respondentai sudarė mažumą ir savotišką „opziciją“ bendram proporcingos savigynos pritarimui.

Proporcinga būtinoji gintis (1d) buvo vieningai teigiamai vertinama tiek tų respondentų, kurie pritarė radikaliai bausmių politikai, tiek ir tų, kurie palaikė liberalesnes, humaniškesnes baudžiamosios politikos nuostatas.

Apibendrinant būtinosios ginties vertinimų priklausomybę nuo respondentų asmeninės patirties, privalu išryškinti pagrindinę tendenciją – tiriamųjų asmeninė patirtis turi didžiulę įtaką jų būtinosios ginties vertinimams. Subjektyvios patirties aplinkybės turi savybę atsikartoti visuomenės teisinių nuostatų struktūroje. Na o kalbant apie Lietuvos visuomenės teisinių nuostatų specifiką, akivaizdi visuomenės orientacija į bendražmogiškus principus, kitas socialines normas ir subjektyvią patirtį, bet ne į teisinius-procesinius elgesio reguliavimo ir vertinimo etalonus.

IŠVADOS

1. Visuomenės teisinę sąmonę teoriškai galima išskaidyti į visuomenės teisinės nuostatas, visuomenės žinias apie teisę ir teisinę elgseną. Šios trys visuomenės teisinės sąmonės dedamosios yra tarpiai tarpusavyje susiję ir gali gana patikimai empiriškai indikuoti viena kitą. Išsamiai ištyrus teisinės nuostatas, galima spręsti apie visuomenės teisinės žinias, apie potencialią teisinę elgseną bei apie bendrą tiriamos visuomenės sąmoningumą.

2. Kriminologinė teisinės sąmonės samprata apima visuomenės požiūrį į įvairias baudžiamosios teisės normas, į skirtingas bausmių politikos idėjas, kurių būtų neįmanoma sutalpinti į vieno tyrimo rėmus. Todėl analizuojant konkrečios visuomenės teisinę sąmonę buvo pasirinktas būtiniosios ginties aspektas. Šis pasirinkimas pasiteisino, nes per būtiniosios ginties pjūvį buvo nuosekliai atskleista visuomenės teisinių nuostatų įvairovė ir indikuoti teisinės sąmonės ypatumai posovietinėje Lietuvos visuomenėje.

3. Visuomenės teisinių nuostatų ir teisinės praktikos palyginimas leidžia teigti, kad visuomenės ir valstybės pozija daugeliu atvejų sutampa. Principinė būtiniosios ginties idėja tiek visuomenei, tiek ir valstybei yra priimtina. Tačiau visuomenei, skirtingai nei valstybei ir teisininkų luomui, iš esmės nesvarbus proporcingumo principas ir kiti juridiniai būtiniosios ginties vertinimo kriterijai. Didžiausią reikšmę visuomenei sprendžiant gynybos teisėtumo klausimą turi ginamo teisinio gėrio statusas ir materialioji jo vertė. Palankiausiai Lietuvos visuomenės buvo vertinama turto ir gyvybės bei sveikatos gynyba.

4. Lyginamoji būtiniosios ginties vertinimų Lietuvoje ir Vokietijoje analizės rezultatai dalinai patvirtino H_1 hipotezę. Jei vokiečiai akivaizdžiai nepitaria daugumai būtiniosios ginties atvejų ir palaiko savigyną tik esant kraštutinėms aplinkybėms, tai lietuviai teigiamai vertina daugelį būtiniosios ginties veiksnių ir nepitaria tik aiškaus pagrindo neturinčiai nematerialių vertybių gynybai. Vokiečių vertinimams didžiulę reikšmę turėjo užpuoliko ir aukos jėgų santykis. Tuo tarpu Lietuvos gyventojų požiūris į būtinąją gintį yra labiau radikalus, kur kas ryškiau disonuoja su loginiais-teisiniais kriterijais, nepriklauso nuo gynybos pasekmių ir aukos bei užpuoliko jėgų santykio.

5. Tyrimo duomenys parodė, kad Lietuvos visuomenės teisinės žinios būtiniosios ginties klausimais yra labai ribotos. Atsiskleidė dideli prieštaravimai tarp subjektyvių būtiniosios ginties vertinimų ir įsivaizduojamo teisinių taisyklių žinojimo. Tai įrodo, kad mūsų visuomenėje teisės normos dar nėra gerai žinomos ir negali orientuoti piliečių teisinės elgsenos bei visuomenės teisinių nuostatų.

6. Tikrinant būtiniosios ginties vertinimų struktūros priklausomybę nuo sociodemografinių veiksnių, išryškėjo tendencija, kad didesniu stabilumu ir aukštesniu socialiniu

statusu pasižyminčios visuomenės grupės būtinąją gintį vertina racionaliau, labiau atsižvelgia į juridinius-loginius principus. Tokie vertinimai iš esmės atitinka teisininkų ir valsybės poziciją. Tuo tarpu žemesnio statuso asmenų vertinimai labiau paremti emocijinėmis-vertybinėmis nuostatomis ir aiškiai disonuoja su teisiniais kriterijais.

7. Autoritarinių ir teisinių nuostatų sąryšiai padėjo atskleisti posovietinės visuomenės teisinės sąmonės charakterį: būtinoji gintis, net ir kraštutinės jos formos, buvo palankiai vertinama asmenų, linkusių į nepakantumą kitų atžvilgiu. Autoritarinės sistemos liekanos pasirodė vis dar esanti gyvybinga mūsų visuomenės mąstymo dalis, atsikartojanti teisinių nuostatų struktūroje.

LITERATŪRA

1. **Adorno, T.W.** et.al. The authoritarian personality. New York: Harper & Row, 1950. P. 687.
2. **Ajzen, I.** From Intention to Action: A Theory of Planned Behavior. In: Kuhl, J./Beckmann, J. (Hrsg.): Action-Control: From Cognition to Behavior. Heidelberg: Springer, 1985, P. 319.
3. **Ajzen, I.** Attitudes, Personality and Behavior. Milton Keynes: Open University Press, 1988. P. 354.
4. **Altemeyer, B.** The authoritarian specter. Harvard, MA: Harvard University Press, 1996. P. 537.
5. **Amelung, K./Haeder, M.** Wie viel das Recht unser Verhalten steuert: Resultate des interdisziplinären Notwehrprojekts // Zeitschrift für Rechtssoziologie. ISSN 0514-275X. 2002, Nr. 33. S. 69-82.
6. **Babachinaitė, G.** Teisininkų viešosios nuomonės ir teisėdaros sąveikos problema // Teisė. ISSN 1392-1274. 1993, Nr. 26. P. 5-71.
7. **Baer, L.M.** Glossar Kriminologie. München. 2003. S. 854.
8. **Beirne P.** Messerschmidt J. Criminology. 2nd Edition, 1995. P. 274.
9. **Benda, E.** Der Rechtsstaat in der Krise. Stuttgart: Seewald Verlag, 1972. S. 348.
10. **Berman, H.J.** Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius: pradai, 1999. P. 431.
11. **Bitinas, B.** Ugdymo tyrimų metodologija. Vilnius. Jošara, 1998. P. 196.
12. **Black, D.** The Behavior of Law. Oxford University Press, 1998. P. 582.
13. **Blankenburg, E.** Rechtssoziologie und Rechtswirksamkeitsforschung. In Blankenburg, E. (Hrsg.). Empirische Rechtsforschung zwischen Wissenschaft und Politik. Hamburg, 1984. S. 45-79.
14. **Borg, I.** Grundlagen und Ergebnisse der Facettentheorie. Bern: Verlag Hans Huber, 1992. S. 367.
15. **Charisius, L.** Europäisches Gemeinschaftsrecht und Rechtsbewußtsein. Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2004. S. 246.
16. **Charles, C.M.** Pedagoginio tyrimo įvadas. Vilnius: Alma litera. 1999, p. 492; Bitinas, B. Ugdymo tyrimų metodologija. Vilnius. Jošara, 1998. P. 347.
17. **Conklin J. E.** Criminology. 8th Edition, 2004. P. 257.
18. **Christie, M./Jahoda, M.** (Eds.). Studies in the scope and method of "The Authoritarian Personality". Glencoe, ILL: The Free Press, 1954. P. 375.
19. **Čekanavičius, V./Murauskas, G.** Statistika ir jos taikymai. Vilnius, 2002. P. 552.
20. **Dobryninas, A./Gaidys, V.** Ar saugi Lietuvos visuomenė? Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. Vilnius, 2004. P. 171.
21. **Dorsch, F.** (Hrsg.). Sozialpsychologie. Bern; Stuttgart; Toronto: Huber, 1992. S. 486.
22. **Drobnig, K./Rehbinder, M.** Rechtssoziologie und Rechtsvergleichung. Bonn, 1997. S. 294.
23. **Ermacora, F.** Das Defizit des Rechts in der westlichen Industriegesellschaft. Nutzlose Gesetzflut – Willkür der Subsysteme. Freiburg-Basel-Wien: Verlag Herder, 1979. P. 141.
24. **Gessner, V.** Rechtssoziologie und Rechtspraxis. Zur Rezeption empirischer Rechtsforschung. Mannheim, 1994. S. 244.
25. **Gierke, O.** Das Wesen menschlicher Verbände (1902). Neue Aufl., 1954. S. 219.
26. **Grigas, R.** Šiuolaikinio lietuvių nacionalinio būdo bruožai. Nerimą keliančios trajektorijos (sociosofinė kritinė apžvalga) // Filosofija. Sociologija. ISSN 0235-7186. 2003, Nr. 1. P. 230.
27. **Grigas, R.** Lietuva ir jos socialinė organizacija globalizacijos ir eurointegracijos iššūkių akivaizdoje // Filosofija. Sociologija. ISSN 0235-7186. 2003, Nr. 2. P. 9-17.
28. **Gulliver, P.H.** Social Control in an African Society. London: Routledge, 2000. P. 543.
29. **Hayeck, F.A.** The fatal Conceit: The Errors of Socialism. The Collected Works, Vol. I. The University of Chicago Press, 1988. P. 289.
30. **Hurrelmann, K.** Einführung in die Sozialisationstheorie: über den Zusammenhang von Sozialstruktur und Persönlichkeit. Weinheim, Basel: Beltz Verlag, 1993. S. 173.
31. **Hoffmann, R.** et.al. Rechtssoziologie in der DDR und in der Bundesrepublik Deutschland. Bonn: Lex Verlag, 1990. S. 384.
32. **Holden, L.S.** Custom and Law Practices in Central India. Some Case Studies. SOAS, University of London, 2003. P. 242.
33. **Huber, H.** Niedergang des Rechts und Krise des Rechtsstaates. In Giacometti, Z. (Hrsg.). Demokratie und Rechtsstaat. Bonn, 1953. S. 45.
34. **Irwin, M.J.** Crimonological Evaluation of the Development of Law. New York, 1986. P. 514.
35. **Иншаков, С.М.** Зарубежная криминология. Москва, 1997. С. 250.

36. **Jarašiūnas, E.** Teisinės sistemos reformos metmenų projekto aptarimas // teisės problemos. ISSN 1392-1274. 1994, Nr. 1. P. 12-18.
37. **Jellinek, G.** Bendroji valstybės teorija. Vilnius, 1998. P. 371.
38. **Jhering, R.** Über die Aufgabe und Methode der Rechtsgeschichtsschreibung. Leipzig: Moselland, 1894. S. 461.
39. **Jhering, R.** Der Kampf ums Recht. Ausgewählte Schriften. Nürnberg, 1965. S. 428.
40. **Jurt, J./Krumeich, G./Würtenberger, T.** (Hrsg.), Wandel von Recht und Rechtsbewusstsein in Frankreich und Deutschland. Studien des Frankreich-Zentrums der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. Berlin Verlag Arno Spitz. Berlin, 1999. S. 268.
41. **Kaiser, H.** et. al. Kleines Kriminologisches Leitbuch: Kriminalstatistik. C.F. Müller Juristischer Verlag: Heidelberg, 2003. S. 298.
42. **Kißler, L.** Rechtssoziologie für die Rechtspraxis. Luchterhand, 1984. S. 187.
43. **Liszt, F.** Der Zweckgedanke im Strafrecht, in: Strafrechtliche Vorträge und Aufsätze. Leipzig, 1905. S. 126.
44. **Kardelis, K.** Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Kaunas: Judex, 2002. p. 276.
45. **Kūris, E.** Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija. Glendon M.A. ir kt. Vakarų teisės tradicijos. Vilnius, 1993. P. 395.
46. **Lautmann, T.** Negatives Rechtsbewußtsein // Zeitschrift für Kriminologie. 2001, Nr. 7. S. 168.
47. Legal Knowledge of Michigan Citizens. Michigan Law Review 71, 1973. P. 463.
48. **Lemon, N.** Attitudes and their Measurement. London: B.T. Batsford Ltd., 1973. P. 295.
49. **Likert, R.** A technique for the measurement of attitude. New York: Columbia university Press, 1931. P. 295.
50. **Luhmann, N.** Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeiner Theorie. 4. Aufl. Hans Huber Verlag, 1991. S. 416.
51. **Luhmann, N.** Rechtssoziologie. 3. unveränd. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 1983. S. 248.
52. **Luhmann, N.** Legitimation durch Verfahren. Frankfurt/M., New York: Campus, 1969. S. 155.
53. **Luhmann, N.** Das Recht der Gesellschaft. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1993. S. 164.
54. **Maine, H. S.** Ancient Law. London, 1861. P. 163.
55. **Malakauskis, P.** Įgimtoji teisė. Kaunas, 1934. P. 128.
56. **McFarland, D.** et al. Authoritarianism in the Former Soviet Union. Journal of Social and Personal Relationships. ISSN 0265-4075. 1992, Vol. 63, Nr. 6. P. 1004-1010.
57. **Merkys, G.** Empirinė analitinė paradigma ir šiuolaikinis socialinis tyrimas. Filosofija. Sociologija. ISSN 0235-7186. 1999, Nr. 3. P. 21-29.
58. **Merkys, G.** Testavimas – socialinių mokslų principas. Metodologinio diskurso projekcija // Socialiniai mokslai. ISSN 1392-0758. 1999, Nr. 2 (19). P. 7-22.
59. **Merkys, G.** Pedagoginio tyrimo metodologijos pradmenys. Šiauliai: ŠPI leidybos centras, 1995. P. 219.
60. **Myers, D.G.** Social Psychology. New York: McGraw-Hill, 1996. P. 341.
61. **Oesterreich, D.** Autoritäre Persönlichkeit und Gesellschaftsordnung. Der Stellenwert psychischer Faktoren fuer politische Einstellungen – eine empirische Untersuchung von Jugendlichen in Ost und West. München: Juventa, 1993. S. 85.
62. **Pavilonis, V., Merkevičius, R.** Būtinioji gintis. Vilnius: Justitia, 1999. P. 96.
63. **Peterson, B.E.** et.al. Authoritarianism and political impoverishment: Deficits in knowledge and civic disinterest. London. 2002, Nr. 23 (1). P. 112.
64. **Pichler, N./Giese, R.** Rechtsakzeptanz und Strafvollzug, 2004. S. 325.
65. **Piesliakas, V., Sinkevičius, E.** Strafrechtsentwicklung // Landesbericht über Gesetzgebung, Rechtssprechung und Literatur. Freiburg im Br. 1997, Bd 5.1. S. 237.
66. **Plett, K./Ziegert, K.** Aufgaben der Rechtssoziologie als Zweig der Rechtswissenschaft // Zeitschrift für Rechtsvergleichung. ISSN 0514-275X. 1994, Nr. 4. S. 54-68.
67. **Podgorecki, A./Kaupen, W./Houtte, J./Vinke, P./Kutchinsky, B.** Knowledge and Opinion about Law, 1973. S.752.
68. **Raiser, T.** Das lebende Recht: Rechtssoziologie in Deutschland. 2. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 1995. S. 337.
69. **Rajecki, D.W.** Attitudes. 2. ed. Sunderland: Sinauer Associates, 1990. P. 348.
70. **Rehbinder, M.** Rechtssoziologie. 4., neu bearbeitete Aufl. München, 2000. S. 312.

71. **Römeris, M.** Teisinės valstybės organizacija // Lietuvos universitetas 1927-1928 mokslo metais. Kaunas, 1928. P. 86.
72. **Sanders, J./Hamilton, V.L.** Legal Cultures and Punishment Repertoires in Japan, Russia, and the United States // Law and Society Review. 0023-9216. 1992, Nr. 26. P. 101-117.
73. **Savigny, F. C.** System des heutigen Römischen Rechts. Bd. 1., 1973, S. 286.
74. **Savigny, F. C.** Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Berlin, 1975. S. 118.
75. **Schelsky, H.** Die Soziologen und das Recht // Zeitschrift für Rechtsvergleichung. ISSN 0514-275X. Wien, 1978. Nr. 4. S. 28.
76. **Schwind, H.** Rechtsbewußtsein aus kriminologischer Sicht. Berlin, 1999. S. 271.
77. South Asia Research. SAGE Publications 2003. Vol. 23, Nr. 2. P. 245.
78. Statistikos departamento metraštis. Vilnius, 2004. P. 58.
79. **Statkevičius, V.** Baudžiamoji teisė. Paskaitos. Lietuvos Universiteto teisių fakulteto leidinys. Kaunas: Valstybės Spaustuvė, 1925. P. 83.
80. **Stein, L.** Der Begriff der Gesellschaft und die Gesetze. Heidelberg, 1972. S. 162.
81. **Šaparnis G.** Kiekybinių ir kokybinių metodų derinimas diagnozuojant mokyklos vadybą nestandartizuotu atviro tipo klausimynu // Socialiniai mokslai. ISSN 1392-0758. 2000, Nr. 3. P. 32-39;
82. **Šimašius, R.** Teisinis pliuralizmas // Filosofija, sociologija. ISSN 0235-7186. 2002, Nr. 1. P. 52-58.
83. **Šlapkauskas, V.** Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas // Filosofija, sociologija. ISSN 0235-7186. 2002, Nr. 1. P. 47-53.
84. **Шнайдер Г. И.** Криминология. – Москва: Прогресс, 1994. С. 504.
85. **Thurstone, L.L.** The Measurement of Values. Chicago: the University of Chicago, 1959. P. 348.
86. **Tyler, T.** Why People Obey the Law. New York, 1990. P. 578.
87. **Vaišvila, A.** Teisės teorija. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius: Justitia, 2000. P. 367.
88. **Vaišvila, A.** Atvira visuomenė ir teisinė valstybė // Filosofija, sociologija. ISSN 0235-7186. 1999, Nr. 1. P. 59-67.
89. **Vaišvila, A.** Teisės teorija. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius: Justitia, 2000. P. 375.
90. **Vaišvila, A.** Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P. 328.
91. **Vansevičius, S.** Valstybės ir teisės teorija. ISBN 9986-567-35-1, 2000. P. 256.
92. **Varga, C.** Comparative Legal Cultures. Cambridge, 1992. P. 791.
93. **Welzel, B.** Naturrecht und materielle Gerechtigkeit. 4. Aufl. Leipzig, 1962. S. 465.
94. **Wieacker, R.** Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. 2 Aufl. Berlin, 1967. S. 157.
95. **Williams, M.** Knowledge of the Law in Texas: Socioeconomic and Ethic Differences // Law and Society Review. 1972, Nr. 3. P. 99.
96. **Wolf, E.** Große Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte. Berlin, 1963. S. 724.
97. **Wolfgang, M. E.** Evaluating criminology. New York, 2001. P. 358.
98. **Würtenberger, T.** Schwankunge und Wandlungen im Rechtsbewußtsein der Bevölkerung. Neue Juristische Welt, 1986. S. 228.
99. **Zippelius, R.** Grundbegriffe der Rechts- und Staatssoziologie. 2 Aufl. München, 1991. S. 365.

NORMINĖ LITERATŪRA IR TEISMŲ SPRENDIMAI

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // LR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1993. Nr. 33-1014.
2. Baudžiamasis Statutas su papildymais. Kaunas. 1930, p. 169.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
4. LR įstatymas „Dėl leidimo įsigyti, laikyti ir nešiotis šaunamuosius ginklus savigynai“ // Verslas ir teisė. 1994, Nr. 5-6.
5. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. Vilnius. 1962.
6. 1993-03-12 Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas Nr. 160 „Dėl asmens bei turto saugos nuostatų patvirtinimo“ // Verslas ir teisė. 1994, Nr. 5-6.
7. 1994-03-18 Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas Nr. 187 „Dėl šaunamųjų ginklų savigynai bei jų šaudmenų įsigijimo, laikymo, nešiojimosi ir naudojimo tvarkos patvirtinimo“ // Verslas ir teisė. 1994. Nr. 5-6.
8. Strafrecht. Stud-Jur-Nomos-Textausgaben. 1. Auflage. Baden-Baden: Nomos-Verlag-Gesellschaft. 1992, S. 835.
9. Kauno apygardos teismo nuosprendis (1996 09 23). Baudžiamoji byla Nr. 1-292/96.
10. Kauno apygardos teismo nuosprendis (2001 12 01). Baudžiamoji byla Nr. 1-257/01.
11. Kauno miesto apylinkės teismo nuosprendis (1996 09 05). Baudžiamoji byla Nr. 1-40/96.
12. Kauno miesto apylinkės teismo nuosprendis (1996 09 10). Baudžiamoji byla Nr. 1-900/96.
13. Kauno rajono apylinkės teismo nuosprendis (1996 01 09). Baudžiamoji byla Nr. 1-02/96.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis (1999 06 29). Kasacinė byla Nr. 2 K-433/1999.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis (1999 10 19). Kasacinė byla Nr. 2 K-605/1999.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis (1999 10 26). Kasacinė byla Nr. 2 K-684/1999.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis (2000 06 13). Kasacinė byla Nr. 2 K-370/2000.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis (2000 12 12). Kasacinė byla Nr. 2 K-712/2000.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 4. “Dėl teismų praktikos taikant įstatymus dėl būtiniosios ginties ir jos ribų peržengimo“ (1997 06 13). // Teismų praktika: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Nr. 7. Vilnius.
20. Marijampolės rajono apylinkės teismo nuosprendis (1996 03 14). Baudžiamoji byla Nr. 1-77/96.
21. Vilniaus apygardos teismo nuosprendis (1996 12 15). Baudžiamoji byla Nr. 1-195/96.
22. Vilniaus apygardos teismo nuosprendis (1998 02 21). Baudžiamoji byla Nr. 1-15/98.
23. Vokietijos Federacinio teismo nutarimas (1955). Baudžiamoji byla RGSt 55/82.
24. Vokietijos Federacinio teismo nutarimas (1956). Baudžiamoji byla BGH GA 1956/49.
25. Vokietijos Federacinio teismo nutarimas (1965). Baudžiamoji byla BGH GA 1965/147.
26. Vokietijos Federacinio teismo nutarimas (1975). Baudžiamoji byla BGH NJW 1975/62.
27. Vokietijos Federacinio teismo nutarimas (1982). Baudžiamoji byla BGH StV 1982/219.
28. Vokietijos Federacinio teismo nutarimas (1993). Baudžiamoji byla BGHSt 3/217.
29. Vokietijos Federacinio teismo nutarimas (1996). Baudžiamoji byla BGH NStZ 1996/380.
30. Vokietijos Federacinio teismo nutarimas (1997). Baudžiamoji byla OG NStZ 1997/218.
31. Vokietijos Frankfurto aukštesniojo teismo nutarimas (1990). Baudžiamoji byla OLG Frankfurt VRS 40/424.
32. Vokietijos Karlsruhe aukštesniojo teismo nutarimas (1986). Baudžiamoji byla OLG Karlsruhe NJW 1986/1358.

SANTRAUKA

Teisinė sąmonė kaip kriminologinė kategorija

Raktinės sąvokos: teisinė sąmonė, būtinoji gintis, visuomenės teisinės nuostatos, teisinė elgsena.

Teisinė sąmonė yra viena svarbiausių kriminologijos sąvokų, apibrėžianti asmens ar grupės asmenų teisingumo suvokimą, taip pat teisėtos elgsenos lūkesčius bei sankcijų už nukrypimus nuo normų poreikį. Teorinėje šio darbo dalyje apžvelgiamos kriminologinės teisinės sąmonės traktuotės ištakos, raida ir šiuolaikiniai tyrimai šioje srityje, pristatoma pozityvioji, subjektyvinė ir šiuolaikinė teisinės sąmonės perspektyva. Remiantis šiuolaikinėmis teisinės sąmonės teorijomis ir modernių empirinių tyrimų metodais konstruojamas hipotetinis posovietinės Lietuvos visuomenės teisinės sąmonės tyrimo modelis.

Šiame darbe lyginama Vokietijos ir Lietuvos teisinė sąmonė. Kadangi išanalizuoti ir palyginti visų abiejų šalių teisinės sąmonės bruožų neįmanoma, pasirinktas vienas analizės aspektas – būtinoji gintis bei trys teisinės sąmonės dimensijos – teisinės nuostatos, žinios apie teisę ir potenciali teisinė elgsena. Šiuo tyrimu nesiekama nuodugniai iširti teisinę sąmonę abiejose šalyse, bet pasirinkus to paties aspekto ir analogiškų dimensijų lyginimąją analizę, atskleidžiami skirtingi teisinės sąmonės tipai bei jų specifika.

Posovietinė teisinė sąmonė atsiskleidė kaip turinti stiprų polinkį į radikalumą, humanizmo ignoravimą. Lietuvos visuomenė, priešingai Vokietijos gyventojams, palaiko pačią būtinąsios ginties idėją, tačiau nesuvokia ir nepalaiko juridinių jos vertinimo kriterijų, nepaiso proporcingumo principo. Lietuvos visuomenės teisinės žinios būtinąsios ginties klausimais yra labai ribotos, todėl negali orientuoti piliečių teisinės elgsenos bei visuomenės teisinių nuostatų.

SUMMARY

Legal consciousness as criminological category

Keywords: legal consciousness, self-defence, public legal attitudes, legal behaviour.

Legal consciousness is one of the most important concepts in criminology, which defines individual or public perception of justice, expectations of legal behaviour and demand for sanctions for the deviation from the rules. The theorized criminological perception of legal consciousness, also modern introductions on this field are passed in review in theoretical part of this study. The positive, the subjective and the modern conceptions of legal consciousness are presented. Hypothetical research-model of “Postsovietical” legal consciousness in Lithuania is on the ground of modern theories and fact-finding methods constructed.

In this study Lithuanian and German legal consciousness is compared. Only one aspect of analysis – self-defence is chosen, because of impossibility to compare all features of legal consciousness in both countries. Three dimensions of legal consciousness: legal attitudes, knowledge about law and legal behaviour are selected for analysis. Intention of this study is not to research legal consciousness in both countries thoroughly, but to exhibit different types of legal consciousness and their specific by choosing comparative analysis of the same aspect and analogous dimensions.

“Postsovietical” legal consciousness opens out as tended to radicalism and defence of humanism. Lithuanian society, in contrast to German, accepts idea of self-defence, but is unconscious of and does not support its legal evaluation criterions, also ignores principle of proportionality. Lithuanian society’s knowledge about law is very limited and unable to orient civil legal behaviour and legal attitudes.